www.turkishstudies.net/history

Turkish Studies - Historical Analysis

eISSN: 2667-5552

ResearchArticle / Araştırma Makalesi

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY

Sponsored by IBU

Ortadoğu’da Arap Milliyetçiliğinin Seyri: Osmanlı Döneminden Millî Mücadele’nin İlk Yıllarına Arap Milliyetçiliği ve Türk-Arap İlişkileri

Arab Nationalism in the Middle East: Arab Nationalism from the Ottoman Period to the First Years of the National Struggle and Turkish-Arab Relations

Ömer Ali Keskin*

Abstract: The Middle East has always been an important region in terms of world history. The region, which has an important strategic position in terms of world politics and economy. Regional and western powers were constantly interested in the region. The last sovereign power of the region before the First World War was the Ottoman State. The region where the Ottoman Empire was fully dominant while at the peak of its power, underwent various occupations as it approached the First World War. During the First World War and afterwards, the divisions accompanying these occupations experienced significant confusion. After the occupation, with the collapse of the Ottoman Empire, the region came out of the Ottoman rule. There are many factors in the exit of the Middle East from the Ottoman rule. Arab nationalism has an important place among these factors. Arab nationalism was a nationalist movement that was nurtured from many sources and thus operated around Arab independence. Arab nationalism has been a ground used by regional leaders in the process of Ottoman collapse. Arab nationalism also attracted the attention of western powers who want to dominate the region. In this respect, Western powers influenced Arab leaders through the idea of Arab nationalism and directed them to act with them and revolt against the Ottoman State. Local Arab leaders, who cooperated with western powers, contributed to the collapse of the Ottoman Empire in order to gain their independence. Even if it's late, the disappointment of those who were promised to them by the western invading forces did not come true, causing them to develop a different policy. But it is the Arab people who are forcing them into this policy. At the end of the war, Arab nationalists and Arab leaders had to act together with their peoples, who expressed loyalty to the Ottomans and therefore Turks. In this way, their struggle against Westerners has found a place in history as a very meaningful process. In these struggles, establishing a relationship with the Turks who started a great resistance against Western invaders in Anatolia contributed to the formation of very important and valuable collaborations.

Structured Abstract: This study aims to address the historical course of Arab nationalism in the Middle East and to evaluate its reflection on Arab-Turkish relations. Arab nationalism is a historical development that has grown by feeding on the problems that have arisen in the Middle East from time to time and has an impact on the collapse of the Ottoman State with the attempt of independence. Arab leaders and Arab nationalists play an important role in this development. But the Arab people in general did not participate in this struggle for independence against the Ottoman State. Because there was no general dissatisfaction with

*Öğretim Görevlisi Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve Cumhuriyet Tarihi
Lect. Ph.D., Kırıkkale University, Rectorate, Atatürk Principles and History Department
ORCID 0000-0003-0463-4433

omerlikeskin@hotmail.com

Cite as/ Atıf: Keskin, Ö. A. (2020). Ortadoğu’da Arap milliyetçiliğinin seyri: Osmanlı Döneminden Millî Mücadele’nin ilk yıllarına Arap milliyetçiliği ve Türk-Arap ilişkileri. *Turkish Studies - History*, 15(3), 943-972.
<https://dx.doi.org/10.47846/TurkishStudies.43761>

Received/Geliş: 23 May/Mayıs 2020

Accepted/Kabul: 20 September/Eylül 2020

Copyright © INTAC LTD, Turkey

Checked by plagiarism software

Published/Yayın: 25 September/Eylül 2020

CC BY-NC 4.0

the Arab people from the Ottoman State. The plans of the Western powers for the Middle East provided a good environment for Arab leaders and Arab nationalists to achieve their goals. Arab regional leaders also wanted to take advantage of this. As a result, even though the Ottoman state was destroyed, the Arabs could not reach their intended results. Because the Western powers who used Arab leaders and nationalists for their own purposes during the First World War returned to their agendas when the war ended. Thus, Arab leaders and nationalists who served the ambitions of the Westerners in the collapse of the Ottoman Empire could not reach their expectations. When the war ended, Arab leaders and their nationalists, who thought that they were deceived by the Western powers, started to raise the demands for being in the Ottoman union again by realizing the mistake they made against the Ottoman State. They wanted to do this through the National Struggles fighting in Anatolia.

It is now clear that Arab nationalism has an undeniable impact on the collapse of the Ottoman State. The Middle East colonial movement, which Western powers started to achieve success on the Eastern front, to dominate the Middle East and to secure trade routes in accordance with their future plans, succeeded at some point, the Ottomans were torn, and the leaders of the Middle East attacked the Ottomans to gather around Arab nationalism, but ultimately, an Arab state it was not established. Thus, the Arabs faced a situation far beyond what the western powers promised them. At the end of this, they searched for an example of the war of independence that occurred in Anatolia, to stay close to it, to cooperate if necessary, and to develop a policy based on joint action, both federally and separately.

Although the emergence of the Arab revolt and the impact of Arab nationalism in the Middle East were mainly dealt with, the posture of the Arab people was also evaluated. Because the Arab people did not stand by them both in the occupation of the Western colonial powers in the Middle East and in the uprising of Arab leaders against the Ottoman State. The vast majority of the Arab people have been with the Ottoman administration in accordance with the policy of the Islamic union of Abdulhamid II. When the First World War came to an end, they fought independence against the Westerners, ensuring that both regional Arab leaders and Arab nationalists were in their ranks. The Arab people, in essence, have connected with the struggle of Mustafa Kemal Pasha and his fellow soldiers, and have resorted to ways of acting jointly. In this sense, there have been important collaborations. Grand National Assembly of Turkey in secret session held on-site, these issues were discussed, even more important statement on the issue in Parliament on the second day and developments are evaluated. It is understood that in line with these documents we have used in our study, the Arab people have entered into close cooperation with the Anatolian resistance in their struggle for independence and mutually fought against the common enemy.

This study also provides important clues about the relations of Arab peoples with the Turks and the differences between Arab leaders and Arab peoples during the historical period in the Middle East. It is evident that there are in fact great mistakes in the issues that have been brought up for years in the form of the Turkish-Arab conflict in general. Because the developments in the National Struggle period and which we try to convey in our study will clarify many issues. Today, as a result of the policies implemented by Arab leaders from time to time, it has been observed that the tension between mutual administrations has no meaning in the public base. This study will also shed light on understanding the developments in the Middle East today, the difference between the rulers of the Arab nation and itself, and the new situation between Turks and Arabs.

Keywords: History of the Republic of Turkey, Ottoman Period, Arab Nationalism, Arab Revolt, Turkish Nationalism, Period of National Struggle, The Turks-Arab Relation.

Öz: Ortadoğu, dünya tarihi açısından daima önemli bir bölge olmuştur. Dünya siyaseti ve ekonomisi bakımından önemli bir stratejik konuma sahip olan bölge, hem bölgesel/yerel hem de bölge dışı, özellikle de Batılı güçler tarafından, ilgi duyulan bir alan olarak var olagelmıştır. Bölgenin Birinci Dünya Savaşı öncesi son egemen gücü Osmanlı Devleti idi. Osmanlı Devleti'nin, gücünün zirvesindeyken tam olarak egemen olduğu bölge, Birinci Dünya Savaşı yaklaşırken çeşitli işgallere uğrayarak ve savaş sırasında ve sonrasında bu işgallere eşlik eden bölünmeler yaşayarak, önemli karışıklıklara maruz kalmıştır. Bölgenin işgalinin ardından Osmanlı İmparatorluğu da yıkılmıştır. Böylece bölge Osmanlı egemenliğinden çıkmıştır. Ortadoğu'nun Osmanlı egemenliğinden çıkmasında birçok etken söz konusudur. Bu etkenler içinde Arap milliyetçiliğinin önemli bir yeri vardır. Arap milliyetçiliği, birçok kaynaktan beslenen ve bu hâliyle Arap bağımsızlığı etrafında faaliyet yürüten bir ulusalcı hareket olarak Osmanlı'nın yıkılma sürecinde bölge

liderlerinin kullandığı bir zemin olmuştur. Arap milliyetçiliği aynı zamanda bölgeye hâkim olmak isteyen Batılı güçlerin de ilgisini çekmiştir. Bu bakımdan Batılı güçler Arap liderleri Arap milliyetçiliği düşüncesi üzerinden etkileyerek kendileri ile birlikte hareket etmeye ve Osmanlı Devleti’ne karşı isyana yöneltmiştir. Kendi bağımsızlıklarını kazanmak amacıyla Batılı güçlerle işbirliği yapan yerel Arap liderlerin Osmanlı’nın yıkılmasından sonra, Batılı işgalci güçler tarafından kendilerine vaat edilenlerin gerçekleşmemesiyle uğradıkları hayal kırıklığı onların geç de olsa farklı bir politika geliştirmelerine neden olmuştur. Fakat asıl olarak bu politikaya onları zorlayan Arap halkıdır. Arap milliyetçileri ve Arap liderlerinin, savaşın sonunda Osmanlılara ve dolayısıyla Türklere ilişkin bağımlık belirten halklarıyla birlikte Batılılara karşı mücadele vermeleri oldukça anlamlı bir süreç olarak tarihte yer bulmuştur. Bu mücadelelerinde Anadolu’da, Osmanlı’nın yıkılması sonucu Batılı işgalcilere karşı büyük bir direniş başlatan Türklere ve onun milliyetçi liderleriyle ilişki kurmaları çok önemli ve değerli işbirliklerinin oluşmasına da katkı sağlamıştır. Bu çalışmada Arap milliyetçiliğinin ortaya çıkması, Osmanlı içinde Arap bölgelerinin durumu, Ortadoğu’nun işgali, Birinci Dünya Savaşı sonunda bölgenin batılılarca işgal edilmesiyle beklentilerini elde edemeyen Arap liderlerinin pişmanlıkları ele alınarak bölgede Arap halkları ve Türk Millî Mücadelecileri arasında oluşan işbirliği ve dayanışma değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Osmanlı Dönemi, Arap Milliyetçiliği, Arap İsyanı, Türk Milliyetçiliği, Millî Mücadele Dönemi, Türk-Arap İlişkileri.

Giriş

Millî Mücadeleciler, Meclis’in Ankara’da açıldığı 1920 Nisan’ında, Batılı emperyalistler tarafından Birinci Dünya Savaşı süresince kandırıldıklarını düşünen Arapların pişmanlık duygularının geldiği noktayı tüm gerçekliğiyle dile getirmişlerdir. Önceleri Osmanlıya karşı Batı ile ittifak edip ayaklanan Arap ileri gelenlerinin Birinci Dünya Savaşı sonunda bağımsız devlet kuramayacaklarına ya da diğer bir deyişle kurmalarına izin verilmeyeceğine ilişkin kanaatleri oluşmaya başlayınca Osmanlıya karşı yapılanın yanlışlığını anlayarak yeniden Osmanlılara yakın durma niyetlerini belli ettikleri görülmüştür. Kimi tamamen bağlanmak, kimi de ayrı olsalar bile birleşik güç oluşturmak niyetinde olduklarını belirtmişlerdir. Özellikle Mustafa Kemal Paşa, daha Meclis’in ikinci gününde yapılan gizli oturumda “ahval-i dâhiliye hakkında” verdiği beyanatta, başta Suriye olmak üzere bölgedeki durumu, Ortadoğu halklarının Millî Mücadele’ye yaklaşımını ve bu çerçevede yaşanan gelişmeleri dile getirmiştir (TBMM Gizli Celse Zabıtları/24 Nisan 1336, 1999: 2; <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT01/gcz01001002.pdf>). Bu konuda, genel olarak, Arap liderlerin, Arap milliyetçilerinin ve Arap halkının farklı zamanlarda farklı yaklaşımları olmuştur. Bunun arka planında ise Arap milliyetçiliğinin ortaya çıkışı, gelişimi, amaçları, Arap liderlerinin tutumu ve halkın buna yaklaşımı gibi temel unsurlar önemli etkiler barındırır.

Arap milliyetçiliği başlangıç itibarıyla Arap edebî uyanışı esas alınarak açıklanır. Lübnan’da 19. yüzyıl sonlarına doğru oluşan fikir akımları ve bunların başında gelen Lübnanlı yazar Butrus el-Bustani¹ (1819-1883) Arap milliyetçiliğini ilk işleyen kişi olarak öne çıkmıştır. Onda bu fikri temellendiren düşünce ise 1860’da meydana gelen olaylar ve batıların yaklaşımı sonrası onun Osmanlı yönetiminin gerekliliğini sorgulamasından geçen süreç sonunda oluşmuştur (Kılınçkaya, 2008: 38-39, 41). Onun yanı sıra İbrahim Nassif Yazıcı (1847-1906) da önemli bir rol üstlenmiş ve Batılı misyoner çalışmalarının matbuat alanında destekçisi olmuştur. Yazıcı Hristiyanı ve laik bir milliyetçilik yanlısıydı. Yazıcı, Arap milletinin eski görkemli günlerine duyulan özlem doğrultusunda onun yeniden gerçekleşecek olmasını mümkün görerek, önceki yükselişin aynı yerden devam edeceğini belirtir. Ona göre Araplar bir millet meydana getirmeden de diğer milletler arasında en değerli olandır. Yazıcı, Müslüman çoğunluğun Hristiyanlarla birleşerek, Müslüman olsa da etnik kökeni farklı olan Osmanlı Türklerine karşı ayaklanmayı temel alan bir anlayış sergilemiştir (Davışa, 2004: 23).

¹ Hristiyan bir dilci, eğitimci ve yazar. Aynı zamanda misyonerlik destekçisi yanıyla tanınmıştır.

Bir başka entelektüel grup içinde, Celaledin Afgani(1839-1897), Muhammed Abdu (1849-1905) ve Raşid Rida (1865-1935) gibi İslamcılar da Arap milletinin İslam birliği içinde değerli kılınmasını önemseyen bir anlayışı ortaya koymuşlardır. Önemli bir Arap entelektüel olan Suriyeli Abdülrahman el-Kavakibi (1849-1903) ise Türklerle ilgili olumsuz bakış açısından hareketle Arapları yücelterek onları halifelüğün ve İslam önderliğinin temsilcisi olarak görmüştür. Arap milletini önemli bir önderlik olarak göstermek isteyen Müslüman Arap entelektüellerinin Osmanlı Devleti'nin parçalanmasına yönelik bir beklentileri yoktu. Ayrıca, Arap siyasal bağımsızlığını da savunmamışlardı. Onların tavrında iki milletin işbirliği anlayışı mevcuttu. Hristiyan entelektüellerinin ise bu tür kaygıları yoktu (Daviş, 2004: 17-22).

Diğer taraftan Vehhâbilerin Necid'te ayaklanmaları, bu ayaklanmayı bastırmak için Osmanlı'nın görevlendirdiği Mehmet Ali Paşa ve onun oğlu İbrahim Paşa döneminde yaşananlar da Arap milliyetçiliğinin oluşmasına etki eden bir diğer süreç olarak öne çıkar. Arap milleti kavramının ayrışmaya başladığı ve milliyetçi yaklaşımların yavaş yavaş ortaya çıktığı bu dönem Arap milliyetçiliği tohumlarının atıldığı dönem olması bakımından önemsenmiştir. İbrahim Paşa'nın 19. yüzyılda Batılı misyoner ve eğitimcileri Suriye'de (Levant) okullar ve eğitim kurumları açmak için görevlendirmesi önemli bir milat olmuştur. Buna bağlı olarak bu kurumların Arapça ders kitapları için baskı makinesi ithali başlamıştır. Böylece bu girişimler, Osmanlı'nın Arapça konuşan eyaletlerindeki ilk milliyetçi kıpırdanmalara zemin oluşturacak Arap edebiyatının canlanmasına kaynaklık etmiştir (Daviş, 2004: 17). Bu açıdan gerek Kahire merkezli İslam birliği anlayışı gerek İstanbul merkezli Osmanlılık fikri zamanla Arapçılık ve Türkçülük kavramlarına dönüşen bir seyir izlemiştir (Kılınçkaya, 2008: 6-7). İslam birliği ana konusu etrafında tüm Müslüman coğrafyasının belirli bir aidiyetle hareket etmesi söz konusu olduğu hâlde Osmanlı yurtseverliği olarak tarif edilen düşüncenin gelinen noktada yalnızca Türkler tarafından hüsnükabul gördüğünü anlamak zor olmamıştır (Keskin, 2014: 300).

Kahire merkezli bir yönetim oluşturmak amacıyla hareket eden Mehmet Ali Paşa'nın bir anlamda siyasi hedefi Osmanlıdan bağımsızlık kazanarak ailesi adına bir hanedan kurmaktır. Böylece Mısır'ı yönetmek istiyordu (Cleveland, 2008: 77). Bu amacına ulaşarak Osmanlı Devleti içindeki karışıklıktan yararlanmak suretiyle emeline ulaşmış ve Mısır'da yeni bir devlete hükmeden yarı bağımsız bir hanedan kurmuştu. Mehmet Ali Paşa Arap değildi ve onun gibi birçok paşa Arap olmadığı hâlde Arap topraklarında yaşamaktaydı (Lewis, 2009: 416-417). Mehmet Ali Paşa, başlangıçta Osmanlı sultanının emrinde ilk seferlerini yapan bir valiyken daha sonra İstanbul'u kuşatmaya cesaret edebilen bir lider durumuna gelebilmişti. Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın yükselişi Fransızların Mısır'ı işgali ile başlayan sürecin devamında oluşmuştu.

Haçlı Seferleri'nden sonra belki de ilk defa bir Batılı güç yeniden Ortadoğu'ya sefer düzenlemişti. Fransa tarafından 1798'de General Bonaparte' nin yönettiği ordu Mısır'ı kolayca ele geçirdi. Burada asıl amaç İngilizlerle olan rekabete bağlı olarak Hint ticaret yolunun denetimini sağlamaktır. Fransızlara karşı Mısır'a gönderilecek Osmanlı ordularından birinde Arnavut kökenli Kavalalı Mehmet Ali Paşa da görevlendirilmişti. Fakat Fransa, bir süre sonra Mısır'dan İngilizlerin de etkisiyle çıktı ve bu durum Ortadoğu'nun kaderini değiştirdi. Zira Batılı bir güç Mısır'ı sınırlı bir orduyla kolayca alabilmiş ve Osmanlı Devleti bu gücü buradan yine Batılı bir gücün desteğiyle çıkarabilmişti. Bu hem Batı hem de bölge için yeni bir durumdu (Lewis, 2009: 353-354; Arı, 2008: 93). Zira Osmanlı Devleti Mısır'ın işgalini tek başına gideremezdi. Hemen Rusya ve İngiltere ile ittifaka girişti. 3 Ocak 1799'da Ruslarla ve 5 Ocak'ta da İngilizlerle anlaşarak Fransızları Mısır'dan çıkarmak için çalıştı (Duman, 2010: 28). Bunun sonucu olarak Filistin'e doğru bir harekât geri püskürtülmüştü. Napolyon'un ilerleyişi Osmanlı ordusu tarafından Akka'da Cezzar Ahmet Paşa'nın müdafaasıyla durduruldu. Ardından İngiliz deniz gücünün de katkısıyla çekilmesi sağlandı. (Duman, 2010: 28, 32). Fransızlar 1801 yılında Mısır'dan çıkarıldı.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Fransızların çekilmesinden doğan güç boşluğunda oluşan karışıklıktan yararlanarak otoriteyi sağladı ve 1805'de Osmanlı tarafından Mısır valisi olarak

tanındı. Kavalalı bununla yetinmedi. Kendi egemenliğinde bir hanedanlık kurmak isteyen Mehmet Ali Paşa Osmanlıdan bağımsız davranmaya başladı. 1830'da artık bir merkezi bürokrasi kurmuş ve ordu oluşturmuş durumdaydı. Bu sıralarda Sudan'ın kuzeyi, Batı Arabistan, Suriye'nin tamamı ve Anadolu'nun bir kısmını denetimi altına almıştı (Arı, 2008: 93,105). Mehmet Ali Paşa aynı zamanda Arabistan'da çıkan Vehhâbî hareketini bastırarak Mekke ve Medine'nin 1813'de yeniden Osmanlı egemenliğinde bulunmasını sağlamıştı (Cleveland, 2008: 82).

Vehhâbî hareketi² Osmanlı Devleti'nin meşruluğuna karşı gelen bir Arap hareketiydi. 18. yüzyıl ortalarından sonra Osmanlı için önemli bir tehdit oluşturmuştu. Fakat Osmanlı Devleti içinde bulunduğu zor durumuna rağmen Vehhâbî-Suûdî saldırısını püskürtebilmişti (Lewis, 2009: 417-418). Vehhâbî-Suûdî hareketinin sonraki dönemlerde yeniden güçlenmesi ve İngilizlerle de ortak hareketi Arabistan'ın doğusundaki topraklarda onlara bir avantaj sağlamıştı. Bir süre sonra, Osmanlı yönetiminin de fiilî durumu kabullenmesi sonucu, Necid'de³ varlığını kabul ettirmişti. Birinci Dünya Savaşı'nın sonucundan hareketle Arabistan'ın batı bölgelerine yönelerek bölgedeki tek hâkim güç konumuna gelmişti (<https://islamansiklopedisi.org.tr/>).

Vehhâbîlik, Müslüman ve Hristiyan Arap entelektüel hareketleri, Mehmet Ali Paşa ve hanedanının etkisi, Osmanlı yönetim sistemi değişiklikleri, yerel liderler ve bunun gibi birçok unsur Arap milliyetçiliğini etkileyebilecek önemli ortamların oluşmasına katkı sağlamıştı. Arap milliyetçiliğini tetikleyen birçok unsur vardı ve bütün bu unsurlar Osmanlı coğrafyasında kendine bir zemin buluyordu. 19. yüzyılın ikinci yarısında Beyrut, Kahire, Halep ve İstanbul merkezli edebî ve fikrî hareketler içinde şekillenen ve iki ana yönelim olarak öne çıkan Arap milliyetçiliğinde Hristiyan Araplarca, ki bunları Beyrut ve Lübnan'daki Amerikan ve Avrupalı misyonerler eğitmiştir, laik ve Arap kültürünü temel alan milliyetçilikle, Müslüman Arap aydınlarca Osmanlıcılık ve İttihad-ı İslam fikirlerinden süzülerek oluşan milliyetçilik önemli kilometre taşları olmuştur (Kılınçkaya, 2008: 39).

Osmanlı'nın birçok bakımdan daha otonom bir yönetim gösteren Lübnan ve yakın çevresinde bulunan gruplar, Pan-İslamizm karşıtı bir anlayışla, Lübnan Hristiyanlarının Hristiyan ve Müslümanları bir araya getirerek Suriye ve Lübnan halklarını Arap milliyetçiliği etrafında birleştirmeye çalışmıştır. Böylece farklı din ve mezhepleri Osmanlıya karşı birleştirerek bir Arap milliyetçiliği düşüncesi ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Fakat buna ilişkin Osmanlı padişahlarından özellikle II. Abdülhamid, bunun farkında olarak, Pan-İslamizm düşüncesini canlı tutmak amacıyla bölge Müslümanlarına birçok haklar sağlama yoluna gitmiş ve onların desteğini almaya muvaffak olmuştur. Bu dönemde, yani 19. yüzyıl sonunda bölge Hristiyanlarınca oluşturulan Arap milliyetçiliği düşüncesi bir anlamda etkisiz kalmıştır. 20. yüzyıl başlarında ise Jön Türk hareketi ile Türk milliyetçiliğinin ön plana çıkması ve güçlenmesi 1908-1909 arasında Ortadoğu'daki Müslümanlar arasında Arap milliyetçiliği düşüncesinin etkili olmasına neden olmuştur. Bu düşünce bir taraftan da zamanla Müslüman milliyetçiliğine dönüşmeye başlamıştır (Arı, 2008: 108-109).

Bölgedeki Hristiyan kitlenin önemli bir kısmı Batılı güçler ve bölgede etkin misyonerlik temsilciler tarafından destekleniyordu. Her ne kadar batılilarca desteklenen bu yerel Hristiyan kitlenin karışıklıklar içinde bulunan Müslüman gruplar arasındaki etkileşimi ortak bir noktaya doğru evriliyor görülse de bu farklı iki kesimin ortak bir ulusal güç oluşturmalarını kolayca mümkün kılamiyordu. Zira Müslümanlar yerel ve yabancı Hristiyanların rekabet gücüne karşı hemen hemen

² 1914'de Birinci Dünya Savaşı başladığında, Vehhâbî öğretisi ile hareket eden Suûd hanedanının başında bulunan Abdülaziz İbn Suûd, Doğu Arabistan'a kadar hâkim konumdaydı. Türklere karşı İngilizlerle ilişki kurarak birçok bölgeyi denetimine aldı. Savaş sonunda ise Arabistan'ın doğusunda ve güneydoğusunda İngiliz ilgisini bilmesinden dolayı batıya ve güneybatıya yöneldi. Türklere karşı isyan başlatan ve bir ölçüde kahraman addedilen Şerif Hüseyin'in Hicaz Krallığı ile Yemen İmamlığına yöneldi. 1924'de Hicaza karşı harekete geçerek Mekke, Medine ve Cidde'yi aldı. Kral Hüseyin'in tahttan oğlu lehine çekilmesi ve yerine oğlu Ali'nin geçmesine rağmen Ali de ülkeyi terk etmeye zorlanmıştı. 1926'da ise Hicaz Kralı ve Necid sultanı olarak ilan edildi (Lewis, 2009: 431).

³ Necid'e, 1914 yılındaki gelişmeler ve Suûd-Vehhâbî hareketinin kontrolünün sorunlu hale gelmesini de gözeterek, aynı yıl vilayet statüsü verilmişti (<https://islamansiklopedisi.org.tr/> "Vehhâbîlik").

savunmasız kalmışlardı. Bu da ulusal güç birliğinde ittifak etmeyi engelleyen bir etmendi ve Müslümanların bu yaklaşımlara mesafeli durmalarına neden oluyordu (Lapidus, 2013: 494).

Buna rağmen gerek Hristiyan gerek Müslüman aydınlar arasında milliyetçi anlayışla özdeş sayılabilecek fikirler azımsanmayacak kadar vardı. Araplar için milliyetçi bir yönelim sergileyen ve bunu harekete geçiren aydınlardan biri de Rıf'a el Tahtavi olmuştur. Yaklaşık beş yıl kadar, 1826-1831 yılları arasında, Fransa'da bulunmasının da etkisiyle, Mısır vatanseverliği kavramı üzerinden bir Arap milliyetçiliği fikri oluşturabilmişti. Tıpkı Osmanlı ıslahatçılarının Osmanlı vatanseverliği fikri gibi bir yaklaşım olarak Tahtavi'nin düşünceleri de özellikle Mehmet Ali Paşa döneminde önemsenmiş ve yayılmıştı. Bir diğeri de Abdurrahman el-Kevakibi'dir. O da İslam içinde Arapların önemini vurgulayan bir anlayışın temsilcisi olmuştur (Kılınçkaya, 2008: 42-46). Bunlar içinde Bustani ve Kevakibi iki ayrı kutup olarak Arap milliyetçiliğinin bir yön bulmasında önemli etkilerde bulunmuşlardır.

Hem vatanseverlik hem de milliyetçiliğe karşı uyanan ilgi Batı karşısında bulunulan duruma bir çözüm bulmak adına ortaya konulan çözüm arayışlarını da beraberinde getirmişti. Doğu ve Batı arasındaki fark bir şekilde nasıl ortadan kalkabilir diye yapılan çalışmalar önemli fikir arayışlarına zemin hazırlıyordu. Osmanlılar Batı'nın güçlenmesini vatanseverlik ile ilişkilendirmiş, buna Mısır milliyetçiliği eklemlenmiş ve Arapların, dilleri, dinleri ve geçmişleriyle İslam dini için önemli bir yere sahip oldukları düşüncesi yaygınlaşmaya başlamıştı. Bu açıdan dinin canlanması ve korunmasına hizmet ettikleri düşüncesi vurgulanmış, Muhammed Abduh gibi reformist İslamcılar bunu farklı bir boyuta getirmişti. Böylece Osmanlılık ve Arapçılık iki kulvarda yeni bir yöneline girmişti.

Osmanlılık ve Arapçılık gibi iki ana ekseninde yaygınlaşan düşüncelerin hâkim olduğu Osmanlı Devleti'nde Halife-Sultan'ın kendi inançlarını göz önüne almaksızın, tüm uyrukları için aynı mesafeyle, onların iyiliğini gözetmek üzere hareket eden tarafsız bir yöneticilik anlayışı 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar sürdürülebilir olarak var olagelmışti. Bu anlayış içinde "Millet" sistemi gayrimüslimlerin korunma sistemi olarak gözüküyordu. Müslüman tebaanın Gayrimüslim tebaaya yönelik bir hâkimiyeti söz konusu değildi. Hükümet İslam'a adanmış olmasına rağmen kendini hiçbir etnik ya da dinsel grupla tanımlamamıştı. Bu yaklaşım, her kesimden insanın arz odası anlayışı ile dilekte bulunabildiği, adaletli bir yapı barındırıyordu. Oysa yeni sistemde, batılılarca oluşturulan ve çoğunluğun az olana hâkimiyetini öğütleyen yapıyla, durum farklı bir yöne doğru değişmeye başlamış oldu. Bu, bütün Osmanlı Müslümanlarını tek bir millet olarak tanımlamayı ve böylece devleti tek ve bölünmez bir devlet hâline getirme çalışmalarına neden oldu. Geline nokta, Batı'dan etkilenen Osmanlı aydınlarının birlik sağlayıcı bir düşünce olarak gördükleri Osmanlılık fikrine bir yönelişiydi. Bu fikir bir sonraki aşamada İslam birliği düşüncesi içinde İslamcılık kavramıyla iç içe geçmişti. 1860'larda Sultan Abdülaziz'in saltanatı sırasında başlayan bu süreç, II. Abdülhamid döneminde de (1876-1909) benimsenmiş ve devletin Müslümanları arasında siyasal bir milliyet duygusu yaratmaya dönük bir politika haline gelmeye başlamıştı. Zamanla da siyasal bir ideoloji oldu. II. Abdülhamid İslami bir milliyetçilik duygusu oluşturarak, yani İslam'dan faydalanarak bir millet kurmaya çalışmıştı. Avrupalıların anavatanı bağlılıkla özdeşleşen milliyetçiliklerinin II. Abdülhamid'in düşüncesinde şekillenen hâliyle, Osmanlıda İslam'a bağlılık ortak kimliği etrafında oluşan bir unsur olması sağlanabilmişti (Karpat, 2011: 223; Keskin, 2014: 302-304). Böylece, Arap milliyetçiliğindeki radikal kanatların aksine çoğu Araplar Osmanlı sultanının kişiliğinde somutlaşan halifelik kurumuna bağlıydılar. İslam halifesi olarak tanıdıkları Osmanlı sultanı ile birlikte yaşamayı reddetmemişlerdi (Kayalı, 2003: 6).

Arap milliyetçiliğinin farklılaşmasında en önemli dönemeç, Jön Türklerin, sınırlı da olsa, yerleşik Osmanlı teamüllerinden ayrılarak Türk milliyetçiliği politikalarına yakın duran bir anlayış sergilemeye başlamaları olarak görülmüştür. Bu anlayış, genel toplumsal birlik çatısı olarak görülen Osmanlılık yaklaşımının gölgesinde, özellikle II. Meşrutiyet döneminde yaygınlaşmıştır. (Kayalı, 2003: 6). Bu dönemde sergilenen yeni anlayış ve özellikle Türkleştirme olarak algılanan

merkezileştirme politikaları bazı Arap liderlerin farklı tutumlara yönelmelerine neden olmuştur. Osmanlı tebaası içinde milliyetçi söylemle hareket eden en geç unsurlardan biri şüphesiz Türkler olmuştur. Özellikle 1908-1918 yılları arasında yaygınlaşmaya başlayan bu yaklaşımın diğer halklara etkisinden söz etmek mümkündür. Fakat bunlar içinde yeni durumdan en büyük oranda etkilenen kesimin Araplar olduğu söylenebilir. (Keskin, 2014: 301). Arapları etkileyen önemli değişikliklerden biri de devletin merkezileşme politikaları olmuştur.

Osmanlıdaki merkezileşmenin bürokratik anlamda olduğu, fakat çevrede önemli düzeyde cemaat-öz yönetimi anlayışının mevcut bulunduğu önemli bir gerçektir. Bu anlamda Osmanlı sınırları içinde, Arapça konuşan bölgeler de dâhil olmak üzere, birçok bölgenin kendi dil, âdet ve geleneklerinde serbest oldukları, bir ölçüde yönetsel özerkliğe sahip bulundukları muhakkaktı (Karpas, 2011: 222). Fakat diğer taraftan, genelde tüm ülkede özelde ise Arapça konuşulan eyaletlere karşı İttihat ve Terakki yönetiminin politikası rejimin siyasal güvenlik ve merkezileşmiş idari denetim anlayışı çerçevesinde oluşturulan bir politika barındırıyordu. Bu politika hükümeti yeni çalışma ortakları aramaya yöneltmişti. Bu da, özellikle Arap Ortadoğu'sunda yeni yöneticiler ve eski yönetici aileler arası çatışmalara, böylece devlete karşı duygusal kopuşlara neden olmuştu. Bu toplumsal ve siyasal yapıyı da bozan bir durumdu (Keskin, 2014: 310).

Arap milliyetçiliğinin başladığı dönemden, Birinci Dünya Savaşı sürecine kadar değişik şekillerde ve bölgelerde gelişen hareketler, Birinci Dünya Savaşı ile Osmanlıya karşı üst düzeyde bir başkaldırıya dönüşmüştü. Bu süreçte Osmanlı parçalanırken Batılı egemen güçlerin telkinleri ve vaatleriyle Arap milliyetçiliği ekseninde hareket eden Ortadoğu liderleri bağımsız bir Arap devleti kurma beklentisi içindeydiler. Kaldı ki bu beklentinin boşa çıkması, savaş sonunda istenilenin elde edilememesi, bölgede Batılılarla işbirliği yapanları hayal kırıklığına uğratmıştır. Bu noktada söz konusu kişiler yaptıkları girişimlerin sekteye uğramasıyla yeni bir yönelime girmişlerdir. Osmanlıyla ve dolayısıyla Türklerle birlikte olmak veya onların hareket alanında bulunmak istemişlerdir. Bu Arap milliyetçileri için oldukça yeni bir yöneliş niteliğinde ve geçmişte yapılan hataların anlaşıldığına dair önemli bir ders mahiyetindedir. Bu noktada, işgal altındaki Osmanlı başkentinin çaresizliğine rağmen Anadolu'da başlatılan Millî Mücadele'nin temsilcileri bu yeni yaklaşıma cevap vererek her iki kesimin mücadelesinin başarıya ulaşması için gayret sarfetme kararlılığı göstermişlerdir. Millî Mücadelecilerin, Arap halkı ve zaman zaman da liderleri tarafından ortaya çıkarılan bu yeni anlayışı fark ederek, onlarla belirli bir ilişki çerçevesinde yaptıkları görüşmelerle, bu yakınlaşmayı farklı bir biçimde sağlamaya çalıştıkları görülmüştür.

Arap Milliyetçiliğinin Temelleri

Osmanlı Devletinin 1516 yılında Yavuz Sultan Selim'in yönetiminde kazandığı Mercidabık Muharebesi ile egemenlik kurduğu Suriye ve Lübnan'dan oluşan coğrafya Ortadoğu'nun önemli bir parçasıydı. Bu bölge Arap nüfusun en etkili sahasını teşkil ediyordu. Suriye ve Lübnan toprakları yaklaşık 400 yıl boyunca valiler ve paşalar eliyle yönetilmiş ve merkeze bağlı eyaletler şeklinde tanzim edilmişti. Bölgede valiler geniş yetkilere haiz kılınmıştı. Sultan adına siyasi denetimi sağlayan valiler, vergi toplamada ve düzeni sağlamada sultana karşı sorumluydular. Valiler kendi bölgelerini, kendilerinin belirleyeceği yerel yöneticilerle yönetmek, hatta Arapların yaşadığı bölgelerde, özellikle Suriye ve Lübnan'da yerel yöneticilere oldukça geniş yetkiler tanımak yoluna gitmişlerdi. Böylece valiler bir ölçüde geri planda kalarak, yerel yöneticilerin daha rahat hareketini sağlamak istemişlerdi. Arapların Müslüman olmaları onların Osmanlı nezdindeki itibarlarını arttıran önemli bir durumdu. Arap halkın merkez bürokraside görev alması da oldukça mümkün bir uygulamaydı (Arı, 2008: 104-105).

Uzun bir süre, ayrılıkçı mahiyette, çok önemli bir sorun yaşanmadan yönetilen bölge, Gayrimüslimlerin imparatorluk içinde kazandıkları yeni statü çerçevesinde yeni bir krizi de beraberinde getirmiştir. Bu yeni dönemde Müslüman tebaa ile Gayrimüslim tebaa arasında oluşan sorunlar 1860 Suriye Buhranı'nın ardından başlayan ayrılıkçı hareketlerin Ortadoğu'da da yerleşmesine neden olmuştur. Bu hareketlerle başlayan süreçte Birinci Dünya Savaşı'na kadar

değişik etkilerle bir birikim oluşmuştu. Bu birikimin arka planında bölgesel grupların Batılılar ile ilişki kurmalarının da payı büyüktü (Kılınçkaya, 2008: 51). II. Abdülhamid'in Arap vilayetlerine yönelik siyasetinde Osmanlılık ve İslam üzerine inşa edilen anlayışın bu milliyetçi hareketleri bir ölçüde dizginlediği söylenebilir. Fakat ilk örgütlü Arap hareketinin, Avrupa'nın tehdit değil model ve potansiyel bir müttefik olarak algılandığı Suriye'deki Hristiyan cemaatlerce oluşturulan yaklaşımla ortaya çıkması şaşırtıcı olmamıştır. Beyrut'ta Hristiyan gençlerce⁴ ilk Arap hareketi örgütlü olarak ortaya çıkmış, buna zamanla diğer dinlerdeki gençlerin de katılmasıyla sayı artmıştı (Kılınçkaya, 2008: 51). Bütün bu girişimler bir süre sonra dağılsa da Arap hareketinin ilk örgütlü örneği ve ilk fikir kaynağı olması bakımından bu oluşumlar önemliydi.

Bu oluşumlara karşı ve ülkenin tüm bölgelerinde gelişen milliyetçi ayrılık hareketleri de dikkate alındığında Osmanlı Devleti'nin birliğini muhafaza edebilmesi açısından II. Abdülhamid'in uygulamaya koyduğu Osmanlılık ve Pan-İslamizm politikalarının önemi ve gerekliliği daha iyi anlaşılmaktadır. Bu bakımdan Osmanlılık anlayışının uzun süre Arap hareketini kavradığı görülse de asıl itibarıyla hem Osmanlılık fikrini benimsemiş hem de Arapçılık hareketini önemseyenlerin zamanla Arap milliyetçiliği düşüncelerini ortaya çıkarmaları mümkün olmuştur. Bunda Genç Türklerin yaklaşımı ve zamanla Türkçülük anlayışının da Osmanlılık çerçevesi içinde hayat bulmasının etkisi büyüktür.

II. Abdülhamid'in tahttan uzaklaştırılmasından sonra yönetimi ele alan İttihat ve Terakki özellikle Suriye'de önemli değişiklikler yaparak önceki dönemde yönetime yakın duran birçok ileri gelen Arap aileyi bu pozisyonlarından uzaklaştırmıştı. Bu, temelde devletin merkezileştirilmesi anlayışı çerçevesinde yapılıyor olsa da Arap eyaletlerde kurulu toplumsal ve siyasal düzeni oldukça etkilemişti. Bir Türkleştirme olarak anlaşılan ve bu nedenle de Arapçılık anlayışına yönelmenin gerekçesi olan bu yaklaşım sonunda Araplar gerek ailevi statülerini yeniden elde etmek gerekse Arap kültürel kimliğinin ortaya çıkmasını ve bunun hükümetçe tanınmasını sağlamak üzere farklı bir hareket tarzı geliştirmeye başlamışlardı. İttihat ve Terakki'nin uygulamaları birçok Arap seçkini rejimden soğutmuştu. Böylece Arap seçkinler İttihat ve Terakkinin Osmanlıcılığının karşısına bazı alternatifler çıkarmak düşüncesine girdiler (Cleveland, 2008: 158). Oysa, II. Abdülhamid imparatorluğun asıl unsurlarından olan Araplara karşı önemli bir dayanışma politikasıyla yaklaşmıştı. Bu yaklaşım onların en geç milliyetçi ayrılmaya giden unsur olmasında önemli bir etki sağlarken aynı zamanda imparatorluğu bir arada tutan bir siyasetle önemli başarı elde edilmesini de mümkün kılmıştı (Keskin, 2020: 258).

Arapların hakları ve imtiyazların olduğu ve bunun Türkler tarafından önemsenmediğini düşünen Arapçılık yanlısı anlayışın yani Arap milliyetçiliğinin Osmanlılık karşısındaki tavrı 1880-1908 yılları arasında Arap topraklarında hâkim görüş olarak yavaş yavaş güçlenmişti. Fakat Arap milliyetçiliği 1914 öncesinde var olan Osmanlılık karşıtı rekabet anlayışını zamanla Osmanlılık anlayışı içinde korumaya da çalışmıştı. Türk milliyetçiliği Osmanlı içinde iktidara ulaşınca taraftar sorunu yaşamadan ve destek problemi olmadan varlığını sürdürdü. Oysa Arap milliyetçileri bu durum kadar güçlü arka plana sahip değildi ve çalışmaları büyük oranda gizli sürdürdü. Bu bakımdan açık örgütlenmelerde Osmanlıcı davranma daha uygun görülüyordu. Bir yandan da şu bir gerçektir ki Arap milliyetçiliği bir aydın hareketinden öteye geçememişti. Bu anlamda 1918 sonuna kadar etkili bir halk desteğinden de söz etmek mümkün değildi (Kılınçkaya, 2008: 58-59).

Arap milliyetçiliğine esas düşüncenin temellerinde erken İslam döneminin görkemini etkisi vardı. Bu yaklaşım Arapların yüceltilmesinde etkili olmuştu. Zira İslami inancı taşıyan Araplar bu dönemin görkemini sahiplenmişlerdi. İslamcı yaklaşım Arapları Arap bilinciyle kuşatsa da bu Osmanlıya karşı bir meşruluk tartışması oluşturarak Osmanlı Devleti'nin meşruluğunu

⁴ Beyrut'ta Suriye Protestan Koleji öğrencileri.

baltalamaya yönelmemişti. Osmanlı Devleti'nin de Arapları ne devletten ne de toplumdan dışlayan herhangi bir ayrımcı yaklaşımı söz konusu olmamıştı (Kayalı, 2003: 7).

Bununla birlikte Arap milliyetçiliğini canlandırmak ve etkin kılmak adına birçok faaliyet düzenlenerek önemli oranda açık ve gizli örgütlenmeler oluşturulmuştu. Bu örgütlenmeler de Arap milliyetçiliğinin gelişimine önemli düzeyde etki etmişti. Açık cemiyetlerden Osmanlı-Arap Kardeşlik Cemiyeti (1908)⁵, Edebiyat Kulübü (1909)⁶, Adem-i Merkeziyet Cemiyeti (1912)⁷, Beyrut Islah Cemiyeti (1912) başlıcalarıydı. Bu örgütlenmeler sürecinde istenilen elde edilemeyince 18 Haziran 1913'de Paris'te Paris Arap Kongresi toplanarak önemli kararların alınması sağlanmıştı. Bu kararlar dönemin hükümeti İttihat ve Terakki Fırkası tarafından da kabul edilmişti. Bu kongrede alınan kararlar Osmanlıdan ayrılmaya yönelik bir anlayışı değil birlikte kalmayı önemseyen mahiyet arz ediyordu (Kılınçkaya, 2008: 71; Cleveland, 2008: 159). Arap milliyetçiliğinin başlangıcı sayılan bu kongre sonrası İttihatçılar olumlu adımlar atmış, Said Halim Paşa sadrazam yapılmış, Osmanlı senatosuna Arap ileri gelenlerin atanması ve önemli muhalif Arap liderlerin ehemmiyetli görevlere getirilmesi sağlanmıştı. Böylece, Birinci Dünya Savaşı öncesi Arapçılık çıkışları belli bir sahaya sıkıştırılmıştı (Cleveland, 2008: 159). Ayrılıkçı fikirler temelinde oluşan gizli cemiyetler ise 1908'den itibaren faaliyetlerine başlamış olup özellikle Birinci Dünya Savaşı yılları boyunca ayrılıkçı hareketleri desteklemeleri bakımından önemli faaliyetlerde bulunmuşlardı (Kılınçkaya, 2008: 74). Kahtaniyye Cemiyeti (1910), Genç Arap Cemiyeti (1911)⁸, Yemin (1914)⁹ bunların önde gelenlerindendi. Bu cemiyetler Osmanlı Devletinin bir Türk-Arap federasyonu olması düşüncesi temelinden hareket ederek Arap milliyetçiliğini bir bakıma ayrılıkçı amaçlar barındıran fikirlerden doğan bir yapı olarak ifade ediyorlardı (Kılınçkaya, 2008: 74).

Arap eyaletlerinde ve İstanbul'da Arapçılık anlayışı özellikle Osmanlı Devleti'ne karşı değil daha çok İttihat ve Terakki yönetimine karşı bir duruş sergiliyordu. Zira onlara göre İttihat ve Terakki yönetimi onları Osmanlı Devleti'ndeki rollerinden yoksun bırakmıştı. Her şeye rağmen Arap milliyetçilerinin çoğunluğu Osmanlı idaresini reddetmeden, kendi varlıklarını devam ettirmek istiyordu. Fakat bunun yanı sıra, kurulan edebiyat kulüpleri, reform dernekleri ve gizli örgütler asıl olarak Arapçanın resmi dil olması, Arapların Arap eyaletlerde idari makamlara getirilmeleri, eyaletlere daha fazla özerklik tanınması gibi taleplerle merkezileşme etkisinden uzak, yerelleşme anlayışını tercih ediyorlardı (Cleveland, 2008: 158-159).

Birinci Dünya Savaşı'nda Arap Dünyası'nın Tavrı

1908'den 1918'e kadar Arap halkının ezici bir çoğunlukla Osmanlıcılığı desteklediği oldukça belirgindir. Bu desteğin başlıca dayanağı halife-sultanın İslam ümmetinin koruyucusu olarak kabul edilmesidir (Cleveland, 2008: 159). Hem Emir Şekip Arslan'ın (1869-1946)¹⁰ Abdülhamid'in Panislamcılık anlayışına uygun olarak Osmanlı devletinin ayakta kalmasını, ümmetin bölünmesine ve Avrupa'nın bölgeyi işgaline karşı tek dayanak olarak görmesi, hem de el-Husri'nin (1880-1968)¹¹ Osmanlı yurtseverliği ve eğitim reformu anlayışıyla Osmanlıyı ayakta tutma gayreti, Osmanlıcılığı destekleyen bir anlayışla hareket edildiğine dair önemli örneklerdendir. İdeolojik karışıklıklar ve siyasal huzursuzluklara rağmen Araplar, Birinci Dünya Savaşı'na Osmanlının korunmasına inanarak girmiştir. Bazı istisnalar dışında bu anlayış savaşın sonuna kadar devam ettirilmiş hem halk hem de seçkin gruplar bu düşünceden uzaklaşmamıştır (Cleveland, 2008: 161).

⁵ El-İhaül Arabi ve'l Usmani.

⁶ El-Müntedi'ül Edebi.

⁷ El-La Merkeziye.

⁸ Cemiyet'ül Arabiyyet'ül Fettah.

⁹ El Ahd.

¹⁰ Lübnanlı Dürzi bir aileden gelen gazeteci, şair ve yerel politikacı (Cleveland, 2008: 160).

¹¹ Suriyeli bir Aaptır. Öğretmen, yönetici, reformcu ve meşrutiyetçi bir entelektüel ve bürokrattır. Modern pedagojinin bölgedeki önde gelen temsilcisidir (Cleveland, 2008: 160).

Ortadoğu'da millî devlet anlayışına evrilen süreçte kimlik ve dayanışma duygusunun, temelde etnik ve dile dayalı grup dayanışmasından ziyade, dinsel kimlik ve cemaat duygusu etrafında geliştiği önemli bir gerçektir. Dinsel cemaat anlayışının siyasal imparatorluk sistemi içinde gelişmesi ve zamanla yaygınlaşması Osmanlı Devleti'nin temellerinde var olan bir anlayıştı. Bu aynı zamanda imparatorluğun sürekli gücü olabilmişti. İmparatorluk parçalandığı ve birçok millî devlet oluştuğu halde bu anlayış kendini mevcut zamanda da sürdürmektedir (Karpat, 2011: 91).

Şüphesiz birçok bölgede olduğu gibi, belki de daha fazla olarak, Ortadoğu'da din faktörü diğer birleştirici faktörleri geri plana itmiştir. Bu da savaş sonrası uluslaşma sürecini karmaşık hâle getirmiştir. Arap ayaklanmasıyla başlayan ilk hareket sonrası Türkler ve Araplar için dağılma sürecinde olan bir imparatorluğun bakiyesi üzerinde birlikte var olma düşüncesi çoğu zaman oldukça etkili bir yaklaşım olarak var olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nda Arap ayaklanması sınırlı kalmışsa bunun halifelik kurumunun etkin olarak halklar arasında nüfuz etmesiyle doğrudan ilgisi vardır. Bu yaklaşım, zamanla Anadolu'da verilen Millî Mücadele'de sırf Halife'nin kurtuluşu adına Anadolu dışındaki bölgelerden gelen yardımlarla, bir desteğe dönüşerek etkinliğini göstermiştir. İşgal güçlerinin ve özellikle İngilizlerin en çok tedirgin olduğu konu bu olduğundan dinin veya diğer bir deyişle İslam'ın birliktelik sağlayan etkisinin önemli bir paya sahip olduğu açıktır (Kılınçkaya, 2008: 85-86).

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti egemenlik sahasında oluşan büyük karışıklıklarla yüzleşmekteydi. Bu aynı zamanda Batılı güçlerin etkisiyle bölgede oluşan farklı yapıların yeni bir yol haritası çizmek üzere harekete geçmesi şeklinde tezahür ediyordu. Ortadoğu'nun Arap liderleri Birinci Dünya Savaşı'na girerken Osmanlıya karşı Batılı güçlerle ittifak yaparak bazı gizli anlaşmalarda bulunmuşlardı. Bu anlaşmalara güvenerek de ayaklanma başlatmışlardı. Arap ayaklanmasının en kolektif ve süregelen olanı Şerif Hüseyin Bin Ali ve oğulları eliyle yapılmıştı. Arap ayaklanması Türkler ve Araplar için siyasal bir birliktelik geleceğini sonlandırmıştı. Savaş öncesinin gizli ve açık Arap milliyetçisi akımlarının Osmanlı geleceğine dönük Avusturya-Macaristan birliktelik modeline yönelik düşünceleri de bu ayaklanma ile sona ermiş oldu (Kılınçkaya, 2008: 86).

Şerif Hüseyin İbn-i Ali, İstanbul'da doğmuştu. Yetişkinlik yıllarında Mekke'de bir süre kaldığı sırada amcasının Osmanlı etkinliğini azaltma girişimine destek verdiği için II. Abdülhamid tarafından İstanbul'a çağırılmış bir Arap liderdi. Şerif geldiği İstanbul'da 1908'e kadar kalmış, çocuklarını da burada büyüttü. Mekke Emîri olarak atanan amcasının ölümü üzerine Hüseyin, İttihat ve Terakki yönetiminin ısrarlı tutumu sonucu, II. Abdülhamid'in istemeyerek de olsa onayıyla, Mekke Emîri olarak görevlendirilmişti. Fakat bu kararın yanlışlığı kısa bir süre sonra anlaşılmıştır. Buna rağmen Şerif Hüseyin'in bir isyanı bastırması ve Osmanlıya karşı olumlu tavırla Arabistan'ın içlerine kadar yetkili kılınarak bir bakıma Necid bölgesinde faal olan Suûd nüfuzuna karşı durması da sağlanmıştır. Fakat kısa süre sonra İttihat ve Terakki ile olan yakın işbirliği bozulmuştur. Şerif Hüseyin, Adem-i Merkeziyet fikrini destekleyen ve bu bakımdan da Prens Sabahattin'in özerk eyaletler anlayışına yakın olan "ittihad-ı anasır" düşüncesini paylaştan bir yaklaşım sergilemiştir.

Osmanlı merkezi hükümetiyle sorunlar yaşamaya başlayan ve bölgedeki nüfuzunu arttırmak isteyen Şerif Hüseyin Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği şartları da değerlendirerek bağımsız bir yönetim için harekete geçmiştir. Bu bir ayaklanma şeklinde tezahür etmiştir. Arap ayaklanması 1914'e kadar Osmanlı'nın sadık bir destekçisi olan Hüseyin'in bir girişimiyle başlamış olsa da bu ayaklanma planlandığı şekilde coşkulu ve büyük katılımlı olmamıştır. İslam'ı korumak adına başlatıldığı düşünülen bu isyanın Arap milliyetçiliği çerçevesinde bir hareket olmadığı muhakkaktır. Fakat sonraları bu bir Arap milliyetçiliği kıvılcımı olarak kabul görmüştür. Ayaklanmanın İslam koruyuculuğu ekseninde ve İslam'a zarar verdiği düşünülen İttihatçılara karşı yapıldığı algısıyla Türklerle silahlı mücadeleye girilmiştir. Hüseyin, siyasetini oluştururken

Arapları ancak İslam bayrağı altında birleştirebileceğini düşünüyordu (Daviş, 2004: 30-31). Fakat Müslüman Arapların büyük bir kısmı isyana karşı bir düşmanlık içinde bulunuyorlardı. Zira onlar için İslam’ın koruyuculuğunun temsilcisi Osmanlı Halife-Sultanı’ydı.

Diğer taraftan, savaşın son bir buçuk yılında, İstanbul hükümeti Arap vilayetleri ile daha iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştı. Sykes-Picot’un Ruslarca ifşasından sonra oluşan durum içinde Osmanlı hükümeti Şerif Hüseyin ile yeni öneriler noktasında görüşmüştü. Hatta ordular düzeyinde de iletişim kurulmaktaydı. Arap güçlerinin kuzeye yöneldiği, Osmanlı mevzilerinin düştüğü ve önemli Arap kentlerinin geride bırakıldığı dönemde Şerif Hüseyin’in güçlerini kumanda eden oğlu Emir Faysal, o dönemde Suriye’deki Yedinci Ordu’ya kumanda eden Mustafa Kemal Paşa ile müzakere çalışmaları yapmıştı (Kayalı, 2003: 228).

Batılı işgalci güçlerin, kendi aralarındaki rekabetin de etkisiyle, özellikle 1830’dan başlayarak Arap dünyasında nüfuzlarını yerleştirebilmek için, Osmanlı egemenliğini ve tesirini ortadan kaldırmak için yollarını aramışlardı. Bunun yolunun Araplar arasında Türk düşmanlığını yaymaktan geçtiğini anlamakta gecikmediler. Böylece politikaları da bu yönde gelişmeye başlamıştı. Şerif Hüseyin de Batıların bu amacına hizmet eden bir Arap yerel yönetici olarak hem kendi tutkularına hem de Arap milliyetçilerinin heveslerine yenik düşmüştü. (Kılınçkaya, 2008: 87).

II. Abdülhamid döneminde Arap liderlerden çoğu Osmanlı yönetici seçkinleriyle bütünleşmişti. Bu onları Osmanlıya bağlayan önemli bir durumdu. Fakat İttihat ve Terakki’nin Arap liderlere yönelik merkezileştirme politikası ve bu politika çerçevesinde uygulamaya başladığı yerel yönetici değişiklikleri bazı anlaşmazlıkları da beraberinde getirmişti. Öte yandan, Batılı güçlerin bölge üzerindeki siyasi emelleri ve bu çerçevede ortaya koydukları etki de bölgesel yöneticileri etkilemeye başlamıştı. Bunun yanı sıra, Osmanlı yönetiminin bölgeye yaklaşımındaki olumsuzluklar Batılılar tarafından, bölge halkını Osmanlıya karşı kıskırtmada bir propaganda malzemesi olarak görülmüştür. Böylece her iki tarafta oluşan yaklaşımlar Arapları etkilemiş ve Araplarda Arap milliyetçiliği dinamiğinin ortaya çıkmasında belirleyici olmuştur. Zira, Batılılar Arap milliyetçiliğini yeni bir direniş aracı olarak görmüşlerdi. Bir taraftan da İttihatçıların II. Abdülhamid yönetimine son vermelerinin Arapların yabancılaşmasına zemin hazırladığı görülmüştü. Buna eşlik edecek şekilde İttihat ve Terakki’nin milliyetçiliğinin ve politikalarının Arapların politize olmasında da etkisi büyük olmuştur (Kayalı, 2003: 7).

Her ne kadar Arap bağımsızlığına yönelik girişimler Birinci Dünya Savaşı sırasında yoğunlaşsa da Arap bağımsızlık fikirlerinin Osmanlı’nın zayıflama dönemlerinde de zaman zaman ortaya çıktığı görülmüştür. 1878’de Rusların İstanbul yakınlarına geldikleri dönemde bazı Hristiyan ve Müslüman grupların Suriye’nin bağımsızlığına dönük isteklerinin, sınırlı da olsa, var olduğu görülmüştü. Aynı durum 1912’de Balkan devletleriyle Osmanlı arasında gelişen savaş sırasında da yaşandı. Bu sırada Basra, Beyrut ve Şam’da bağımsızlık eğilimleri görülmüştü (Kayalı, 2003: 238).

Arap milliyetçiliği ekseninde milliyetçi hareketlerin yoğunlaşması, hatta bir ölçüde etkin duruma geçmesi Birinci Dünya Savaşı ile hızlanmıştır. Bunda bir etki unsuru da savaş sırasında Cemal Paşa’nın Arap milliyetçiliğine karşı tutumu olarak gösterilir. Mısır-Suriye-Hicaz cephesinin komutanı olarak bölgeye görevlendirilen Cemal Paşa’nın (Bahriye Nazırı) katı yönetimi bölgede bazı gerginlikleri de beraberinde getirmişti. Avrupa ve Amerikan üniversitelerinde eğitim görmüş Arap aydınlarının Osmanlı idaresi içinde birtakım reform talepleriyle başlayan ve zamanla bağımsızlık düşüncesine dönüşen anlayışa karşı Cemal Paşa sert tedbirlere başvurmuştu. Kurulan gizli örgütlere yönelik yapılan sert teşebbüsler ve özellikle El-Fatat (el cemiye el Arabiyya el fatat), ki Faysal buna üyeydi ve El Ahd’ın üyelerine karşı yapılan tutuklamalar önemli tepkilere neden oldu. Cemal Paşa 6 Mayıs 1915’de kurduğu harp divanı (Âliye Divanı Harbi Örfisi) Şam ve Beyrut merkezli birçok idam gerçekleştirmişti (Umar, 2010: 445; Arı, 2008: 109). Bu birçok milliyetçi hareketin ve ayaklanmanın önemli gerekçelerinden biri oldu. Oysa, daha 1913’de

İngilizlerle Şerif Hüseyin ve yakınlarının ittifak hâlinde hareket ettiklerine dair söylentiler yayılmaya başlamıştı. Halk arasında yayılan bu tür söylentiler tepkileri de beraberinde getiriyordu. İngilizlerin amacının Mekke Şerifi'ni halife yaparak İngiliz himayesinde bir yönetim tesis etmek olduğu halk tarafından da fark edilmeye başlanmıştı (Kayalı, 2003: 146).

Şerif Hüseyin'in İngilizlerle birlikte hareket etmesinde, Cemal Paşa'nın Suriye'de yaptığı bazı faaliyetler gerekçe olarak gösterilse de asıl itibarıyla Osmanlı-Alman ittifakı çerçevesinde Türk ordularının başarılarının İngilizleri yeni bir pozisyon almaya yöneltmesi sebep olmuştu. Bu, İngilizleri Ortadoğu cephesinde Osmanlıları zayıflatacak bir girişim olarak Arap ayaklanmasını oldukça etkili yollarla faaliyete geçirmeye yöneltmişti. Araplara sunulan çok büyük vaatlerle, bunu gerçekleştirmenin hemen hemen her yolu denenmişti.

Şerif Hüseyin'in İngilizlerle görüştüğü sırada İslam Halifesi cihat çağrısı yapmıştı. Kendilerini Osmanlı'nın muhtemel saldırılarına karşı garanti altına almak üzere İngilizlerle görüşen ve bunu Kitchener ile yaptığı yazışmalarla sağlamaya çalışan Şerif Hüseyin iki taraflı bir politika izlemişti. Bu politika doğrultusunda, Kitchener ile mektuplaştığı günlerde aldığı cihat davetine, kaçamak cevaplarla, katılamayacağını bildirmişti (Arı, 2008: 131). Arap ayaklanması İngilizler ve Fransızlar için başıbozuk birkaç bedevi birliği olmaktan öteye geçmese de asıl olarak kutsal yerlerin koruyucusu olarak görülen Osmanlı sultanına ve cihada karşı olması ve ayrıca Türklere karşı savaşmaları anlamlıydı. Diğer taraftan, Osmanlı ordularının bölgeden geri çekildiği döneme denk gelen isyan, bir bakıma Araplara karşı Osmanlı karşı misillemesinden İngilizlerin kendilerini koruduğu düşüncesi oluşturarak, Şerif ve beraberindekilerin, siyasi kazanımları İslami önceliklerden daha elzem gördüklerini göstermişti (Lewis, 2009: 427).

Asıl itibarıyla Arap ayaklanmasının gerekçeleri ikna edici mesnetler içermiyordu. Zira Cemal Paşa'nın suçlanmasına neden olan gelişmeler, 1914'de başlayan Arap ayaklanmasına zemin hazırlayan Emir Abdullah'ın Mısır'da Lord Kitchener ile yaptığı görüşmelerden çok sonradır. Şerif Hüseyin'in oğlu Abdullah'ın bu davranışıyla İngilizler Arapların, Türler aleyhine harekete geçmeye niyetli olduklarını fark ederek bunu kullanmayı önemsemişlerdir. Buna rağmen Şerif'in diğer oğlu Emir Faysal'ın Türkler lehine bir yaklaşım ve sempati içinde olduğu muhakkaktır. 1916'da Medine'deki gönüllü Arap birliklerini teftişte bulunan Enver ve Cemal Paşalara tasarlanan suikasti güçlükle engelleyebilenin de Emir Faysal olduğu unutulmamalıdır. Diğer taraftan, 1915 ilkbaharında El Fettah Cemiyeti (Genç Arap Cemiyeti) ile ilk bağlantı kurularak Haşimi ayaklanması öncesi ilk temas gerçekleşmişti. Bu temas Osmanlıya karşı bir birliktelik zemini oluşturmaya ve bir ihtilale yönelikti. Emir Faysal da bu cemiyetle ve diğerleriyle görüşerek aslında Osmanlı topraklarına karşı girişilecek bir teşebbüsün önüne geçmek niyetindeydi. Türklerden yana tavrı ona karşı mesafeli olunmasına neden oluyorsa da onun çekincesi de Batılı işgalin Osmanlılar ile birlikte kendilerini de yutacağına yönelikti (Kılınçkaya, 2008: 88, 90-91). Bu düşüncesinde haksız sayılamayacağını zaman gösterecekti. Amacı bu cemiyetlerin fikrini değiştirmek üzere onlarla bir arada bulunmaktı. Yapılması düşünülen ihtilali de bu düşünce üzerinden yürütmek niyetinde olmuştu. Fakat asıl olarak 1916'da Cemal Paşa'nın, Arapları isyana teşvik nedeniyle etkisi olanlara karşı başlattığı idamların Faysal'ın babasıyla birlikte hareket etmesinde etkili olmuştu. Cemal Paşa hem Yahudi milliyetçiliğine hem de Arap milliyetçiliğine karşı bir tutum sergilemekteydi (Duman, 2010: 92).

Cemal Paşa'nın yaptığı idamlar da dâhil olmak üzere bölgede yaşanan olumsuzluklar birçok yeni gelişmenin de tetiklenmesine neden olmuştu. Faysal'ın Suriye'deki faaliyetlerinin yanı sıra Mekke Şerifi Hüseyin'in ile İngiliz Yüksek Komiseri Henry McMahon arasındaki yazışmalarla oluşan ittifakın getirdiği yeni durum Şerif'in komutasındaki Arap kuvvetlerinin Haziran 1916'da Mekke'de ayaklanma başlatmasıyla neticelenmişti (Arı, 2008: 109). Şerif Hüseyin'in İngilizlerle yaptığı ittifakın (16 Mayıs 1916) savaş sonunda Araplar açısından birçok olumsuz yanı olmuştur. Zira Araplar, Osmanlı Devleti'nin 1918'de çekilmesiyle, istediklerini elde etmiş olan İngiltere ve Fransa'nın insafına bırakılmış oldu. Şerif Hüseyin'in McMahon ile yaptığı anlaşma Büyük Arap

Devleti’ni kurmaya yönelik bir adımın temelini oluştursa da İngiliz ve Fransızların kendi aralarında yaptıkları görüşmelerle ortaya çıkan ve kayıt altına alınan gizli anlaşmalar Ortadoğu’nun bir sonraki döneminin temel meselelerine zemin oluşturan mahiyetteydi (Keskin, 2020: 259).

El-Fettah ve El-Ahd’in ortak hareketi sonucu 23 Mayıs 1915’de Şam’da alınan ortak kararda, Büyük Britanya’nın Arap istiklâlini tanıdığını, Adana-Mersin’den başlayarak, Birecik, Urfa, Mardin, Midyat, Cizre, İmadiye hattı boyunca İran’a, buradan İran Körfezine, Hint Okyanusu’ndan Aden’e ulaşan sınır ile Kızıldeniz ve Akdeniz’i takiben Mersin’e ulaşan hat Büyük Arap Devleti’nin sınırları olarak belirtilmişti (Kılınçkaya, 2008: 91-92). Arap isyanının önemli coğrafi ve konjonktürel temelleri vardı. Arap isyanı yarı özerk Hicaz eyaletinde başlamıştı. Burası İslam’ın en kutsal iki yeri Mekke ve Medine’nin yer aldığı bölgedeydi. Başta Arap hükümdarı olarak nitelenen Şerif Hüseyin vardı. Osmanlı güç merkezine uzak bir sahaydı ve Mısır’daki İngilizlere yakındı (Lewis, 2009: 427). Genişleyeceği sınırlar da bu merkez bölge esas alınarak belirleniyordu. Bu isyanı başlatan ekibin içinde yer alan Şerif ve oğulları ile Aziz Ali el Mısri, Nuri Said, ve Cafer el Askeri ayaklanmanın lider kadrosuydu. Bunlardan Mısri, Said ve Askeri el Ahd üyesiydi (Kılınçkaya, 2008: 93).

Arap isyanı temelde bağımsızlık düşüncesinin hayata geçirilmesinin bir yolu olarak gözükiyordu. Diğer taraftan, geçmişte Osmanlıya sürekli bağlı kalarak ve hatta emrindeki Arap birliklerinin Türk birliklerine yardımcı olarak kullanılmasını kabul ederek destek olan Şerif Hüseyin’in, Hicaz’da babadan oğla geçecek bir monarşi talebi vardı. Bunun Osmanlı tarafından reddedilmesi de Arap isyanının ana tetikleyici unsurlardan biri olarak öne çıkmıştı. (Daviş, 2004: 31).

İsyan başladığında Şerif Hüseyin’e destek kısıtlı kalmış, sadece Hicaz bölgesinde sınırlı bir alandan destek gelmişti. Bunun dışındaki bölgelerin yoğun olarak Türk yanlısı bir tutum sergiledikleri görülmüştür. Hatta Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı ordusunda işgal güçlerine karşı 300.000’den fazla Arabin savaştığı görülmüştür. 1918’de bile Suriye’de hâlâ bir isyan başlatabilmek olanaklı görülmüyordu. Zira bölge sakinleri, Mısırlıların yaklaşımında olduğu gibi, “Türk halkı, genel olarak diğer ırkları kendi doğuştan gelen haklarından mahrum bırakmaya çalışmayan bir halktır” düşüncesine sahipti. Aynı durum Irak ve Filistin’de de söz konusuydu. Hatta, isyanın ilanından 18 ay sonra, Aralık 1917’de Filistin’de esir tutulan Türk ordusunun büyük bir grup olarak İngilizlerin önünde, başlarında İngiliz rehber olmadan köye yaklaşmalarını oradakilerin “Türkler geri döndü” naralarıyla sevinç içinde karşılamaları düşündürücüdür. Türk bayrakları sallayarak ortaya çıkan Filistinliler süngü takmış İngilizleri görünce büyük bir hayal kırıklığı yaşamışlar ve üzülen geri dönmüşlerdi (Daviş, 2004: 33-34).

İngilizlerin ve Fransızların Ortadoğu planı sadece bir halka yönelik tasarlanmamıştı. Temel amaç Osmanlı’nın yıkılması, ardından da Türkiye’nin küçülmüş sınırlara çekilmesi, en son anlaşmaları doğrultusunda İngilizlerin Irak’a, Fransızların Suriye’ye yerleşmesiydi. Filistin ve Lübnan’a yönelik de birçok planlar mevcuttu. Bunun için, diğer bölgelerde olduğu gibi, önce bölge halkları arasında bir bölünme yaratmak ardından da bu bölünmeyle ortaya çıkacak zayıflıktan bir yönetim kolaylığı sağlamak ana hedefti (Keskin, 2020: 255). Özellikle İngilizler bir taraftan bölgede Arap Milliyetçiliğine destek sağlamak amacıyla Mac Mahon- Şerif Hüseyin arasındaki mektuplarla bir gizli anlaşma oluşturmaya çalışırken diğer taraftan da Yahudi isteklerini gerçekleştirmeye dönük adımlar atmaya çalışmıştı. Ayrıca Arap yarımadası doğusunda Necid’de Şerif Hüseyin’in rakibi olan Abdül Aziz (İbn Suûd) ile Osmanlı Devleti’ne karşı bazı planları fiiliyata döndürmeye çalışmıştı (Arı, 2008: 125-126).

David Fromkin’e göre İngiltere’nin politikası, mümkün olduğunca küçük parçalara ayrılmış şekilde, zayıf ve birbirinden kopuk çokça parçaya ayrılmış prenslikler tarzı birliklerle İngiliz egemenliğine imkân sağlamaktı (1993: 96). Bu ise Arap devleti düşüncesine oldukça uzaktı. Bu küçük birlikler bölgede diğer Batılı güçlere karşı da bir tampon bölge oluşturmuş olacaktı. Ayrıca bunlar birlikte hareket de edemeyeceklerdi. Osmanlı’nın bölgedeki fiilî müdahalesini bu

şekilde kesmeyi planlayan İngiltere Osmanlının bölgedeki manevi denetimini de ortadan kaldırmak için “Halifelik” müessesesini kullanarak Şerif Hüseyin üzerinden bir proje oluşturmak istemişti (Arı, 2008: 126).

Şerif Hüseyin, Mekke Emiri olarak özellikle 1909’dan itibaren İttihatçılarla geçinmekte zorlanıyordu. 1913’den sonra ise İttihat ve Terakki’nin merkezileşen politikalarına karşı gelmeye başlamıştı (Arı, 2008: 127). İttihat ve Terakki’nin merkezileştirme politikalarının Türkleştirme şeklinde algılanması bazı farklı fraksiyonların oluşmasına neden olmuşsa da aşırı Türkçülük anlayışının hâkim olduğuna dair belirti sınırlıdır. Zira temelde İttihat ve Terakkinin Osmanlıcılık gibi ulusal üstü bir yaklaşımdan beslenmeyi daha önemli gördüğünün emareleri oldukça fazladır. Bu bakımdan Cemiyet Osmanlıcılığın ulusal üstü idealini sahiplenmeyi daha çok görev edinmiştir (Kayalı, 2003: 6,15).

Birinci Dünya Savaşı’nda Ortadoğu’yu yeniden şekillendirmek üzere üç ana güç hareket etmişti. İngiltere, Fransa ve Rusya Birinci Dünya Savaşı’nda kendi yanlarına çekerek Osmanlıya karşı kullanabilecekleri yerel güçlerle –ki bunların başında Araplar geliyordu- savaşta başarı elde etmenin hesaplarını yapıyorlardı. Bu hesabın sonunda kendi aralarındaki paylaşımları da planlamaktaydılar. Rusya’nın amacı Doğu Anadolu ve Boğazlardı. İngiltere ve Fransa’nın ise Ortadoğu’ya ilişkin planları vardı. Fakat İngiltere Rusya ile doğrudan ortak sınır istemiyordu. Arada tampon olarak Ermenistan ve Kürdistan tasarılarını hayata geçirmek istiyordu. Fakat Rusya’nın Doğu Anadolu ısrarı bunu engellemişti. İngiliz çıkarları tavizler verirken daha fazlasını kazanmak prensibi üzerinden yürüyordu. Ruslara verilen bu taviz, İngiliz sömürgelerinin konumu dolayısıyla Irak ve Arabistan üzerinde hâkimiyet elde etmeyi garantilemek üzere planlanmıştı. Fransa’yla, Ruslarla olduğu gibi Sykes Picot çerçevesinde anlaşma yaparak, hammadde ihtiyacı duyan ve bu bakımdan Suriye ve yakın çevresini önemseyen Fransızlarla da uzlaşmayı başarmıştı. Böylece Fransa stratejik önemi de olan Suriye, Musul ve Çukurova (Kilikya) konusunda kazanımlar elde etmiş olduğunu düşünmekteydi. Fakat asıl büyük kazanımları elde eden İngiltere olmuştu (Kılınçkaya, 2008: 94).

1916 Ekim ayında neticelenen görüşmelerle Sykes-Picot Gizli Anlaşması oluşturulmuştu. Böylece İngiltere- Fransa ve Rusya arasında dengeleri koruyan bir anlaşma hayata geçirilmiş oldu (Kılınçkaya, 2008: 94). Sykes-Picot temelde Batılı güçlerin çıkarını esas alan bir anlaşmaydı ve Arap coğrafyası üzerinde talebi olmayan, Doğu Anadolu ve Boğazlar konusunda talebi karşılanmış olan Rusya dışarıda kalınca Ortadoğu’da Fransa ve İngiltere’nin paylaşımları söz konusu oldu. Fransa ve İngiltere Ortadoğu’da bir Arap devletini onaylarken aynı zamanda bu devletin her ikisinin nüfuz bölgeleri olarak taksimini de temel almıştı. Buna göre Şam, Hama, Hums, Halep ve Musul Fransa’nın, Şam’ın güneyinden Kerkük’ün kuzeyine çizilecek çizginin güneyinde kalan coğrafya ise İngiltere’nin nüfuz alanı olarak belirlenmişti. Aynı zamanda bu devletler istedikleri bölgede doğrudan veya dolaylı yönetim¹² tesis edebileceklerini de belirtmişlerdi. Bu bölgelerden Fransa’nın kontrolü altında İskenderun, Lazkiye, Trablusşam, Beyrut, Sayda, Kilikya ve Orta-Güneydoğu Anadolu’nun önemli bir kısmı, İngiltere için ise Bağdat vilayeti Basra Köfezi’ne kadar olan alanla Akka’nın güneyinde bir bölge olarak tespit edilmişti. Filistin kahverengi bölge olarak belirlenmiş ve burası uluslararası bir yönetime bırakılmıştı (Kılınçkaya, 2008: 94-97).

Rusların savaşta rejim değişikliğine uğramasının ardından, bu gizli anlaşmanın açıklanmasıyla, Cemal Paşa durumu¹³ Faysal’a bildirmiş, onu Osmanlı Devleti’ne sadakate çağırmıştı. Şerif Hüseyin böyle bir durumda temkinli kalmayı tercih ettiği için Faysal da bu hareket tarzına uyararak beklemeye geçmişti. Fakat Faysal, Cemal Paşa ile savaş boyunca görüşmeyi de sürdürmüştü (Kılınçkaya, 2008: 97, 103). İngilizler savaşın başında Araplara çok önemli vaatlerde

¹² Mavi Bölge (Fransa) ve Kırmızı Bölge (İngiltere) olarak paylaşım yapılmıştır.

¹³ Cemal Paşa, Bolşevik Hükümeti’nin yayınlarına dayanarak, el altından Faysal’a İngiliz ve Fransızların Arap toprakları üzerindeki anlaşmasını bildirmiş ve onunla bir uzlaşma yapmayı önermişti. Faysal durumu babasına aktarınca o da bunun bir Bolşevik uydurması olduğunu ve İngilizlerin sözlerinde duracağını belirtmişti (Kılınçkaya, 2008: 103).

bulunmuştu ve onların bu nedenle Araplara karşı olan yükümlülükleri Fransa'nın Ortadoğu'da elde ettiğine inandığı oldukça iyi durumla çelişmişti. İngiltere, Ermeni ve Kürt kartlarını da oynamaktan yanaydı. İngiltere ve Fransa arasında oluşan bu paylaşım meselesi müttefik olan bu iki gücün başta belirlenmiş pozisyonlarını etkilemiş bu nedenle yapılan yeni değerlendirme de Arapların taleplerinin tezatına bir durumun ortaya çıkmasına neden olmuştu. Bu yeni gelişme süreci savaş sonrası döneme taşımış oldu. Türk Millî Mücadelesi de bu durumdan etkilenecekti.

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesini sağlayan Versailles Barış Anlaşmasıyla yirmi yıllık bir mütareke dönemi başlatmıştı. Bu dönem içinde, yirmi yıl sonra İkinci Dünya Savaşı başlayana kadar, aslında galip devletlerce iç karartıcı ve çatlaklarla dolu bir dönem yaşatılmıştı. Bu dönem büyük bunalımlar, vahşetler ve onursuzluklarla doluydu (Kennedy, 2009: 352). Bu dönemin galiplerinden en başta geleni ise millî mücadelelerini vererek bağımsızlık kazanan Türklerdi. Dönemin onuru kırılanlarının başında ise Araplar gelmekteydi.

Cornell Barnett'in¹⁴ “Bir ulus-devletin gücü asla tek başına silahlı kuvvetlerinden değil, ekonomik ve teknolojik kaynaklarından, dış politikasını yürütürken gösterdiği ustalıktan, uzak görüşlülükten ve kararlılıktan, toplumsal ve politik teşkilatlanmasından da gelir. En çok da ulusun kendinden, halktan gelir; onların becerilerinden, enerjilerinden, hırslarından, disiplinlerinden, inisiyatiflerinden, inançlarından, mitlerinden ve hayallerinden. Ayrıca tüm bu etkenlerin birbirleriyle olan bağlantılarından da gelir” (Kennedy, 2009: 252) sözü Birinci Dünya Savaşı sonunda verilen bağımsızlık mücadelelerinin başarıya ulaşmasındaki veya başarısız olunmasındaki anahtar unsurları belirtmesi bakımından önemlidir. Bu bakımdan bağımsızlıklarını kendi halkları dışındaki unsurlara emanet edenlerin sonuçta mağluplar safında yer almaları kaçınılmaz olmuştu. Yeni kurulan Milletler Cemiyeti'nin çare bulması, onarması, kusurları düzeltmesi beklentisi vardı. Cemiyet, kabalıkları, düzensizlikleri ve adaletsizlikleri düzelterek bir üst mahkeme olabilirdi. Bu, devletler arası bir sorunun artık bir merkezde ve bir masa etrafında çözümünü sağlayacak bir yöntem olarak görülmeye başlanmıştı. Cenevre bu anlamda merkez olmuştu (Kennedy, 2009: 351). Araplar için bu önemli bir kazanım unsuru niteliği taşıyordu.

Yeni oluşan siyasal birimler birçok mesele ile uğraşmak ve çözüm üretmek zorundaydı. Savaş Osmanlıyı mağluplar safında bırakmıştı ve bunun sonucunda birçok bölünme beraberinde gelmişti. Türkler ve Araplar mağlup bir imparatorluğun parçaları olarak bağımsızlık hareketi başlatırken aynı zamanda Batılı işgalci güçlerin egemenlik planlarına karşı bir var oluş mücadelesi ortaya koymak üzere gerek müstakilen gerekse ortak hareket noktaları çerçevesinde hareket etmek durumunda kalmışlardı.

Millî Mücadele'nin Arap Milliyetçi Hareketlerine Bakışı ve Arapların Tutumu

Arap Milliyetçiliğinin, ayaklanma şeklinde, Birinci Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkmasından çok önceleri, II. Abdülhamid'in politikaları imparatorluğu bir arada tutmak üzere şekillenmişti. Bu çaba daha çok İslam birliği ve Osmanlılık anlayışları etrafında hayat buluyordu. İttihat ve Terakki döneminde ise bu anlayış bir ölçüde, bazı yöneticilerin şahsında, Türk milliyetçiliği eksenine oturmaya başlayınca bu Türkler dışındaki halkların milliyetçi tepkilerine dönüşmeye başladı. İttihat ve Terakki yönetimi genel olarak Osmanlılık fikri etrafında hareket etse de dönemin ruhuna uygun olarak gelişen milliyetçilik hareketlerinden de etkilendiği zamanlar olmuştu. Türkçülük ideolojisinin etkisinde kalan kimi İttihatçı yöneticilerin bu ideolojiye yakın bir anlayışla hareket etmesi Osmanlı tebaası içinde birçok kesimi etkileyebiliyordu. Buna İttihat ve Terakki yönetiminin merkezileştirme siyaseti çerçevesinde yerel yöneticilere karşı tutumu ve bu yerel yöneticilerin birçoğunun değiştirilmesi de eklenince bu algı güçlenmişti. Buna rağmen İttihat ve Terakki yönetiminin genel anlayışı Osmanlıcılık politikası üzerinden ilerlemekteydi.

¹⁴ Barnett, Cornell, The Collapse of British Power London/New York, 1972, Eyre Methuen, s. xi (Kennedy, 2009: 252).

Bu siyaset anlayışının karşısında yer alan bir yerel yönetici olarak Şerif Hüseyin de kendi yerel sorumluluk sahasında belirli bir nüfuz oluşturmak ve böylece kendi düşüncesine göre bir otorite kurmak amacıyla, milliyetçi hareketleri de kullanarak çalışmaktaydı. İttihat ve Terakki yönetiminin merkezileştirme anlayışının da etkisiyle Şerif Hüseyin 1909'dan başlayarak İttihat ve Terakki'ye mesafeli olmaya başlamıştı. Fakat asıl olarak 1913'den sonraki merkezileştirme uygulamaları, sistem içinde kalan belli bir karşı koyuşu da beraberinde getirmişti. Fakat buna rağmen 1914 yılında, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar Arap yarımadasındaki milliyetçi hareketlere destek vermemişti. Bu nedenle, Arap milliyetçileri arasında, onu Osmanlı'nın memuru olarak görenler de olmuştu. Bu gelişmelerle eş zamanlı olarak iki oğlundan biri olan Abdullah Mekke'nin diğer oğlu Faysal ise Cidde'nin temsilcisi olarak İstanbul'da mebustular. Abdullah Osmanlı yönetimine karşı direniş tavsiye eden bir anlayışla hareket ederken Faysal temkinli bir politikadan yanaydı. 1914'de savaşın başlamasıyla birlikte Şerif Hüseyin İngiliz telkinlerine ve tekliflerine muhatap olmaya başlamıştı. Bu telkinler ve teklifler Hüseyin'in kafasındaki planları gerçekleştirmeye olanak sağlayacak olması bakımından cazipti. Böylece ayaklanma çıkarmak konusunda ikna olmuş gözüküyordu. Oğlu Abdullah da ayaklanma taraftarıydı ve bunun için hem Osmanlılarla hem de İngilizlerle nabız yoklaması yapıyordu (Arı, 2008: 127-128). Arap milliyetçiliğinin merkezi konumunda olan Suriye'de ise özellikle Emir Faysal'a dönük bir ilgi vardı ve onun konumu "Haşimi" soyundan gelmesi bakımından Arap milliyetçiler tarafından önemseniyordu (Duman, 2010: 159).

Şerif Hüseyin Osmanlıların İngilizlere karşı Kızıldeniz kıyılarındaki savunmasızlığının farkındaydı ve bunu fırsata çevirmek istemişti. Böylece İngilizlerden yana kalarak siyasi kayıp yaşamak istememişti. Savaş başlayınca da isyana kalkışmakta gecikmeyerek pozisyonunu almış oldu. Bu ayaklanma siyasi kaygı ve hanedanlık hırsının ürünüydü. Fakat aynı zamanda Arap ve Türk siyasi ayrışmasına da vesile oldu. Fakat bu ayaklanma sonrası yaşanan gelişmeler ve savaşın ardından Batılı güçlerin bölgede kendi isteklerini empoze ettikleri hareket tarzı bazı sorunların oluşmasına neden oldu. Batılı güçlerin, yerel yönetim ve halkların görüşünü almayarak bir emri vakiyle sınırlar çizmeye başlamaları hem İslam birliği/Osmanlılık fikrinin önemini ortaya çıkarmış hem de Türklerle Arapların işbirliği içinde hareket etmelerinin gerekliliğini göstermişti (Kayalı, 2003: 16-17).

Birinci Dünya Savaşı devam ederken Rusya, İngiltere ve Fransa arasında yapıla anlaşmalar ve Wilson¹⁵ tarafından 18 Ocak 1918'de ortaya konulan prensiplerden Araplar kendileri için bir pay elde etmeye çalışmaktaydı. Araplar, gizli anlaşmaların varlığının ortaya çıkmasıyla, elde sadece Wilson'un milletlerin kaderini tayin etme prensibine tutunmak zorunda kaldıklarını görmekte gecikmeyeceklerdi. Bu prensip, Batılı güçlerce de kullanılabilecek birçok kışkırtılacak ulusun ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştı. İşte tam bu noktada Türkiye'nin güney bölgelerinde bu yönde önemli etnik kışkırtıcılık yapılmaya başlandı. Hem İngiltere hem de Fransa kendi çıkarlarına uygun teşebbüslerden geri durmadılar. Özellikle Fransa'nın Ermeni ve Hristiyan Arap unsurları kullanarak, -ki bu onun geleneksel Hristiyanlık koruyucusu olduğuna dair anlayışın bir sonucu olarak görülüyordu-, kendi amaçlarına ulaşmak üzere hareket etmesi bunun en bariz örneğiydi. Böylece, mütareke sonrasında Osmanlı coğrafyası ve eski bakiyeleri çok yönlü mücadelelerin ve geleneksel sömürgeci rekabetlerin yeniden başlatıldığı bir alan hâline geldi (Kılınçkaya, 2008: 102).

Bu gelişmelerin yaşandığı Ortadoğu'nun önemli bir coğrafyası olan Anadolu'da Millî Mücadeleyi başlatanlar, Batılıların ve bölgedeki işbirlikçilerinin amaçlarını iyi tespit ederek, ülke bütünlüğünü sağlamaya yönelik ciddi bir mücadele içine girmişlerdi. Bu amaçla, verilen fiilî mücadele ve oluşturulan politikalarla mevcut durumdan en iyi kazanımı elde etmeye çalışmaktaydılar. Böylece hem kendi mücadelelerini başarıya ulaştırmak hem de Ortadoğu'nun işgal altındaki halklarıyla dayanışma sağlamak üzere hareket ediliyordu. Her iki kesim -ki biz bunu

¹⁵ ABD Cumhurbaşkanı W. Wilson.

Araplar ve Türkler olarak ele almaktayız- de kendi çıkarları ve imkânları çerçevesinde hareket ederek bir sonuç almaya çalışmaktaydı (Kılınçkaya, 2008: 103). Birinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan her şeye rağmen halklar arasında büyük bir kopuş yaşanmaması için karşılıklı girişimler sürdürülmüştü. Arap liderler arasında Faysal, Türk otoriteleri ile ilişkisini koparmamaya özen göstermişti. Diğer taraftan 1918 yazında Cemal Paşa'nın da Arap milliyetçilerle, bazı kişileri araya koyarak, uzlaşmaya çalıştığı bilinmekteydi.

21 Ekim 1918 tarihli Meclis-i Vükela Toplantısına girmeden hemen önce Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, Rauf Bey'e Mustafa Kemal Paşa tarafından gönderilen bir telgraftan bahsetmiştir. Bu telgrafta artık durumun müdafaa yapılamayacak bir hâl aldığını ve Suriye'nin Araplara bırakılarak çekilmek gerektiğini bildirdiğini, Arap kuvvetlerinin başında bulunan Emir Faysal ile müzakereye başlamak üzere onun itimat ettiği ordu kumandanlarından Mersinli Cemal Paşa ile görüşüp mutabık kalındığını ve hatta müzakereye teşebbüs edildiği de bildirilmişti. Faysal'ın Suriye'nin bağımsızlığı karşılığında Araplarla mütareke yapılması ve orada bir Osmanlı Naibüssultan'ı bulundurulması teklifinde bulunduğunu da belirtilmiştir. Ancak Sadrazam Ahmet İzzet Paşa geçmişte İttihat ve Terakki hükümetin gelişmelerin bu noktaya gelmesinde etkili olduğunu belirterek, hükümetin izni olmadan bu tür girişimlerde bulunulmasını doğru bulmadığını ifade etmiştir. Bu yaklaşım, Türklerle Araplar arasında anlaşma sağlanamamış olmasında etkili olmuş -ki bunda İngilizlerin teşebbüslerinin de payı vardır-, birçok bakımdan işbirliğinin sağlanması mümkün olmamış ve önemli derecede derin görüş ayrılıkları oluşmuştur (Kılınçkaya, 2008: 105-106).

Savaş boyunca yapılan girişimlerin bir sonuç vermemiş olması ile oluşan görüş ayrılıkları süreci başka bir boyuta taşımıştı. 1918 de, önce Akaba'yı ele geçirmek üzere aşiret güçleriyle Hicaz'dan hareket ederek İngiliz general Allenby'nin sağ kolundan kuzeye ilerleyen Faysal, Osmanlı iletişim ve destek hatlarına saldırmış, 1 Ekim 1918'de birlikleriyle Şam'a girmişti. Arapçılığı ve Arap milliyetçiliğini önemseyerek Arap milletine bağlılığı bütün bağlılıklardan üstün tutan bir yaklaşımla hareket ediyordu. Birçok Arap milliyetçisini de bu yaklaşım etrafında birleştirmişti (Daviş, 2004: 37; Duman, 2010: 157). Faysal Şam'a girince hemen bir Arap yönetimi kurma kararı almıştı. Böylece düşüncesinde var olan Arap milliyetçiliğini kurumsallaştırmak üzere çalışmalara da başladı. Arap kimliğini, Hicaz ve ona benzer bölgesel milliyetçiliklerden çıkararak daha geniş bir coğrafya çerçevesine oturtmak suretiyle propaganda yaptı. Böylece yönetimini meşrulaştıracak zemin oluşturmaya çalıştı. Aslında Şam'a ilk giren kuvvetler İngiliz askerleriydi ve onlar bölgeyi Fransızlara bırakmak istemediklerinden Faysal'ı destekleyerek Şam'a girmesini sağlamışlardı (Daviş, 2004: 37; Duman, 2010: 88). Faysal, 1 Ekim'de Şam'a girdiği tarihten dört gün sonra bağımsız bir meşruti Arap hükümetinin kurulduğunu ilan etmişti. İngilizler de bunu tanımaya razı olmuştu. Kurulacak bağımsız devletin başında Şerif Hüseyin (Sultan Hüseyin) bulunacaktı. Fakat Şerif Hüseyin daha önce batılilarca sadece Hicaz kralı olarak tanınmıştı. Bu Arap liderlerle Batılılar arasında ortaya çıkan en kritik görüş farklılığı olarak önemli bir dönemece girildiğini gösteriyordu (Kılınçkaya, 2008: 106-107).

Bu görüş farklılığına rağmen Faysal süreci farklı bir anlayışla sürdürmekten yanaydı. Faysal milliyetçi zemini kendi meşruluğunu kabul ettirmeye yönelik bir mekanizma hâline getirmek ve otoritesini sağlamlaştırmak için kullanmak istiyordu. Bunu kurulan Şam hükümetinde milliyetçi ve laik politikalar çerçevesinde yapılan çalışmalarla gösterecekti. Bu konuda özellikle Sati el-Husri öncülük ettiği eğitim reformlarıyla Arap milliyetçiliğini öne çıkardı. Ders kitapları Arapçaya çevrildi ve eski bir Osmanlı bürokrati olan bu eğitim reformcusu başka birçok önemli çalışma yaptı (Daviş, 2004: 38).

29 Ekim'de Halep'e giren Arap kuvvetleri kentten çekilen Türk ordusuna aşırı düşmanlık göstermişti. Aynı düşmanca tavrın Halep'te ve yakınlarında bulunan Türklere yönelmesine engel olmak için Faysal önemli müdahalelerde bulunmuştu (Kılınçkaya, 2008: 106-107). Diğer taraftan, Batılıların da baskısıyla, Arap liderler Suriye'nin bir parçası olarak görülen Çukurova'nın (Kilikya) boşaltılmasına yönelik girişimlerde bulunuyorlardı. Daha önce zaman zaman dile getirilen,

Osmanlı ile birlikte bir federasyon anlayışı içinde yönetim oluşturma düşüncesi bir şekilde hayata geçirilememiştir. Bunun bir İngiliz projesi olduğuna dair kanaatler de yaygındır. Fakat yaşanan yeni gelişmeler ve Arap milliyetçisi liderlerin Batılılarla yaptıkları işbirlikleri bu sonucun oluşmasında etkili oluyordu. Ali Fuat Paşa'nın da bazı vesilelerle okuma imkânı bulduğu ve Osmanlı yanlısı Arap liderler tarafından bir vesileyle İstanbul'a ulaştırılan, Müslüman federasyonu oluşturmak üzerine kurgulanan görüşler bir muhatap bulmakta zorlanmıştı. Bu federasyon düşüncesinin temelinde Arapların, Arap hâkimiyetinin gerçekleşme olasılığının önünde Batılılarca konulan engelleri ve onların hırslarını fark etmeleri bulunuyordu. Böylece Türklerle ittifaka girmek konusunda eğilim göstermeye başlamışlardı. Bunu Avrupa'daki Osmanlı tebaası da destekledi ve özellikle Şekib Arslan gibi dönemin aydınları ve Osmanlıcı Arapları Osmanlı hanedanının bayrağı altında bulunmanın önemini dile getirmeye başladı (Kayalı, 2003: 229).

30 Eylül 1918'de Şam'da ve Beyrut'ta Osmanlı hâkimiyetini sona erdirecek süreci başlatan çekilmenin ardından Arap kuvvetleri bölgeye yerleşmeye başlamıştı. Aynı zamanda İngiliz kuvvetleri de buralara yerleşiyordu. Faysal 5 Ekim'de Suriye'de yeni bir yönetimin kurulduğunu bildirmişti. Fakat, Lübnan, bir haftalık Arap yönetiminden sonra, Arap kuvvetleriyle birlikte bölgede bulunan İngiliz askerlerine rağmen Fransız askerleri tarafından da işgal edildi. Kısa süre sonra, Arapların hayal ettikleri devletin gerçekleşme imkânının oldukça zorlaşmaya başladığı fark edilmişti. Bu durumu gören ve Avrupalıların sömürgeci zihniyetiyle yüzleşen Faysal da aslında birçok şey için geç kaldığını epey sonra anlayacaktı.

Batılıların ve özellikle oyunun sonunda ayakta kalabilen Fransa ve İngiltere'nin Ortadoğu'ya ilişkin planları Sykes-Picot gizli anlaşmasından da farklı olarak yeni bir paylaşım üzerinden gerçekleşmekteydi. Zira, Rusya'nın ve Almanya'nın olmadığı bir Ortadoğu'da İngiltere Fransa'ya karşı yeni bir pozisyon alarak süreçten daha kârlı çıkmanın hesaplarını yapmaya başlamıştı. Böylece Araplarla Fransa arasında bir denge oluşturarak Ortadoğu topraklarında kendi politikasına uyan bir paylaşım yapmayı planlıyordu. Araplarla çok bağlayıcı ilişkiler kuran İngiltere, savaş sonrasındaki güçlülüğünün de etkisiyle Fransa'ya karşı Araplar üzerinden, Araplara karşı da Fransa üzerinden yıpratıcı bir politika uygulamaya koymuştu (Kılınçkaya, 2008: 109, 112-113). Faysal, İngilizlerle kendileri arasında yapılan gizli görüşmelerle belirlenen Arap Devleti'nin yeni planlara göre Batılılarca üçe ayrıldığını gördüğünde her şeyi daha iyi anlamaya başlamıştı. Vadedilen Arap Devleti topraklarının İngiliz ve Fransızlar arasında parçalandığını ve Akabe'den Halep'e sınırlı bir bölümün Arap kuvvetlerinin kontrolü altına verildiğini görerek bu durumu protesto etmişti. Taraftarlarına Fransa aleyhine propaganda başlatılmasını tavsiye ederek Londra'ya gitmişti. Fakat Fransa onun bu tavrına karşı Lübnan'a asker gönderme planları hazırlamaya başladı. Faysal, Lübnan'ın Fransız egemenliğine girmesini istemiyordu. Oysa Fransa sadece Lübnan'ı değil aynı zamanda Kilikya'nın (Çukurova) tamamını, Suriye kıyı şeridini işgal etmek üzere harekete geçmişti (Kılınçkaya, 2008: 115).

Ekim 1918'de Şam ve Suriye'nin diğer bölgelerinde hareket eden Arap-İngiliz kuvvetleri Osmanlı'nın hâkimiyetindeki bölgelerin çoğunu almıştı. Osmanlı'nın çekilmesi ittifaklar, bölgesel Arap hizipleri ile Arap, İngiliz ve Fransızlar arasında anlaşmazlıkların da ortaya çıkmaya başlamasına neden oluyordu. Oysa Araplar yakın zamana kadar Osmanlı ile kalmak konusunda yaygın bir kabul içindeydi. Talat Paşa'nın 8 Ekim'de istifası ve bunun ardından kurulan Ahmet İzzet Paşa yönetiminin Arap vilayetlerin sorununu Arapların millî iradesiyle çözme ve bu vilayetlere özerklik tanıyarak kendi iç işlerinde serbest bırakarak Osmanlı içinde tutma sözü Arap mebuslarca sevinçle karşılanmıştı (Kayalı, 2003: 229). Fakat, yeni gelişmeler sonucunda, 1916 Sykes-Picot gizli anlaşması Nisan 1920'de San Remo'da onaylanarak Arap coğrafyasını İngiliz ve Fransız nüfuz alanlarına bölerek yasal statü kazandırmıştı. Fransızlara Suriye üzerinde himaye hakkı veren bu anlaşma bundan bir ay kadar önce ilan edilen, Suriye meclisinin Kral Faysal yönetiminde Lübnan ve Filistin'i de kapsayan büyük Suriye bağımsız devletini yok sayacaktı. Fransa hak gaspı iddiasıyla bölgeyi hızla işgal ederek Fransız mandasını kabulü zorladı. Fakat çatışmalar olunca Faysal'ın merkezi Şam'a girildi 24 Temmuz 1920'de yaşanan bu gelişmeler

sonrası Faysal sürgüne gönderildi. Fransa bölgeyi İkinci Dünya Savaşı'na kadar Lübnan, Halep, Lazkiye ve Şam olarak tespit edilen taksim çerçevesinde yönetmiş olacaktı (Davışa, 2004: 38).

10 Haziran 1916'da Mekke'de Osmanlı garnizonuna saldırarak Arap isyanını başlatan Şerif Hüseyin ve beraberindekiler, İtilaf Devletleri tarafından savaş devam ederken vaat edilen bağımsız devletin gerçekleşmediğini ve toprakların Osmanlıdan alınıp Hristiyan ve Yahudilere verildiğini görmüşlerdi. Bu gelişme sonunda Şerif Hüseyin'in emirleri bu oldu bitti ve emrivakiden sonra siyasi alanda mücadeleye başladı. Bu amaçla Faysal 18 Ocak 1919'da başlayan Paris Barış Konferansına gönderildi. Fakat orada Arap bağımsızlığı yerine manda sistemi dikte edildi. 1920 Nisan'ında da Osmanlı Devleti'nden koparılan Arap topraklarında manda rejimleri kurulmaya başlandı. Bu Arapların aldatıldığının kesin kanıtıydı (Yılmaz, 2009: 15-16).

Asıl olarak Faysal, Birinci Dünya Savaşı'nın daha başında, babası ve kardeşi Abdullah'tan ayrı olarak savaşa Osmanlı'nın yanında girmeyi ve bunun sonunda tanınmayı istiyordu. Onun aksine babası ve kardeşi, sultana ve halifeye karşı emperyalistlerle birlikte hareket etmeyi kendileri açısından daha yararlı görüyorlardı. Faysal, İngilizlerin güney Irak'ta Fransızların ise Suriye'de gözü olduğunu biliyordu. Bundan dolayı onların bağımsız Arap devletine izin vermeyeceklerini de düşünüyordu (Arı, 2008: 130).

Faysal'ın samimi bir Arap milliyetçisi olduğuna şüphe yoktu. Fakat Londra yolculuğu onun gerçekleri görmesine, Avrupa'nın siyasi ve diplomatik yüzünü farketmesine imkân sağlamıştı. İlk etkiyi 26 Kasım'da vardığı Marsilya'da görmüştü. Fransızlar kendisine mesafeli davranmışlardı. Ardından Londra'ya gitti. Kendilerine daha önce Cemal Paşa tarafından söylenmiş olan ve Bolşevik uydurması diye dikkate alınmayan Sykes-Picot gizli anlaşmasının gerçekliğine tanık oldu. Faysal 10 Aralık'ta vardığı Londra'ya gelmeden önce, İngilizlerin Ortadoğu'daki Mezopotamya (Irak) ve Filistin gibi taleplerinde olumlu yaklaşım sergileyerek İngilizleri yanına almak böylece Fransızlara karşı avantaj sağlamak niyetindeydi. Bir diğer düşüncesi de olayların içine ABD'nin karışmasını sağlamaktı. Faysal, Londra'ya gittiğinde bir tek konusu Fransızlarken şimdi İngiliz ihtirasları, Fransız işgalciliği ve Siyonist taleplerle boğuşmak zorunda kalmıştı. Avrupa diplomasisinin ikiyüzlülüğünü anlaması ve orada kendi yalnızlığı içinde kaldığını görmesi uzun sürmemişti (Kılınçkaya, 2008: 116-117). Faysal Londra'ya Türklere karşı isyan bayrağı açmış ve İngilizlerle Fransızların istekleri doğrultusunda Türklere savaşmış Hicaz Emri Şerif Hüseyin'in temsilcisi olarak gelmişti. Gelinek noktada manda yönetimine razıydı ve ekonomik destek istiyordu. Faysal bu görüşmeler sonunda Paris Barış Konferansı sürecinde belirlenen ve "Onlar Konseyi"nce atanan, Wilson prensipleri doğrultusunda çalışacak bir denetim komisyonunun (soruşturma komisyonu)¹⁶ Ortadoğu'ya gelmesini kabul etmişti. Komisyon ABD'lilerden oluşuyordu. Faysal Suriye'ye hızla dönerek soruşturma komisyonunu etkileyecek kamuoyunu hazırlamak üzere tüm girişimlerde bulunmak ve İngilizler lehine bir sonuç elde edilmesini sağlamak için çalışmaya başladı. 9 Mayıs'ta Şam'a davet ettiği eşrafla bir toplantı düzenleyerek statü oluşturmaya çalıştı. Ayrıca gizli bir örgüt olan El-Fettah'ın açık kolu Hizb'ül İstiklal¹⁷ ile de çalışmaya başladı (Kılınçkaya, 2008: 123-125). Faysal'ın kafasında bir Arap birliği devleti vardı. Fakat durum bunu kurmaya müsait görünmüyordu. Bu durumda birbirine benzer özelliklerde üç ayrı devleti Irak, Suriye ve Şam'da oluşturmak niyetindeydi. Bu amaçlar doğrultusunda, Soruşturma Komisyonu da henüz gelmeden, ortamı kendi lehine döndürmeyi sağlamak amacıyla bir Millî Kongre¹⁸ toplamaya karar vermişti. Bu kararda Hizb'ül İstiklal'in etkisi büyüktü. Kongre için doğu, batı ve kuzey bölgelerinden temsilciler seçildi¹⁹. Batı bölgesinden temsilcilerin kongreye katılımını işgal güçleri büyük oranda önlemişti. Buna rağmen kongreye katılım sayısı yeterli oldu. Bu da Kongre'nin tüm Suriye'yi temsil etmesini sağlamış oldu. 2 Temmuz'da kongre çalışmalarına

¹⁶ King-Crane Komisyonu.

¹⁷ İhtilalci genç subayların örgütü olan El-Fettah'ın siyasi organı Hizb'ül İstiklal'ül Arabi.

¹⁸ Suriye Umumi Kongresi.

¹⁹ Seçim eski Osmanlı hukukuna göre yapılmıştı.

başladı. Çalışmalar sonunda bir bildiri yayınlandı. Bildiride birçok unsur yer alıyordu. Bunlardan biri de kurulacak Arap devletinin sınırlarıydı. Kuzeyde Toroslar düzlüklerinden güneyde Refa'a'ya, oradan Suriye-Hicaz sınırında el- Cef'a'ya, doğuda Fırat ve Habur ırmakları ve batıda Akdeniz sahillerine kadar uzanan bir ülke düşünülmüştü. Yönetim meşruti bir monarşi olacaktı. Kral olarak Emir Faysal isteniyordu. Manda kabul edilecekti (İngiliz veya Amerikan mandası). Fakat Fransa'ya Arap ülkesinde hiçbir hak tanınmayacaktı. Siyonistlerin Filistin güneyinde yurt kurmaları reddediliyordu. Irak tam bağımsız olmalıydı. Suriye Arap devletinin Lübnan ve Filistin olarak bölünmesine izin verilmeyecekti. Gizli anlaşmalar da ortadan kaldırılacaktı (Kılınçkaya, 2008: 125-127).

Kısa süre içinde Suriye'ye ulaşan komisyon²⁰ yaptığı incelemelerden sonra Suriye'nin Lübnan ve Filistin'le bütünleşik olmasını, Faysalın krallığını, İngiliz mandasını önermişti. Aynı komisyon, ilk gelişte İstanbul'da Halide Edip, Ahmet Emin Yalman ve Rauf Ahmed Beyler de görüşmüştü. Buradaki görüşmelerin etkisiyle, Amerikan mandasının Suriye'de kabul göreceğini ve Türklerin de bunu kabul etmesinin ehven-i şer olarak kabul edilmesini dillendiren başta Halide Edip ve beraberindekiler Mustafa Kemal ve Rauf Bey'e mektuplar yazmışlardı. Bu kadar önemsenen komisyonun Suriye'de yaptığı incelemeler sonunda oluşturduğu raporlar ise gerek Avrupa'da gerekse Amerika'da hiçbir şekilde dikkate alınmamıştı (Kılınçkaya, 2008: 128-129). Burada önemli bir nokta da şudur ki henüz 1892'ye kadar Avrupa devletlerince orta elçilik bulundurulun Washington yönetimi şimdi Ortadoğu'da önemli konularda söz sahibi olmaya başlamıştı (Kennedy, 2009: 243).

Bu süre zarfında İngiltere ve Fransa, bu komisyonun çalışmalarından bağımsız olarak, bazı değişiklikler yaparak anlaşmışlardı. Fransızların Avrupa topraklarında Almanya karşısındaki güvenliği konusu İngilizlerce kullanıldı ve böylece İngilizler bu tehditle istediklerini kolayca aldı. Bu durumda Suriye mandası Fransızlara verilmiş ve Irak İngiliz kontrolüne bırakılmıştı. Lloyd George ve Clemenceau böylece anlaşmışlardı. Buna göre, İngiliz askerlerinin Kilikya'dan hemen geri çekilmesi gerçekleşmeli, Suriye'den de 1 Kasım'dan itibaren çıkmalıydı. Sykes-Picot Anlaşması'na göre Şam, Hama, Hums ve Halep, Arap devleti sınırı içindeydi. Bundan dolayı buradaki garnizonlar İngilizler tarafından Emir Faysal'dan devralınacak ve Sykes-Picot çizgisinin batısında kalan Suriye'nin diğer bölümlerine de Fransız kuvvetleri yerleştirilmeye başlanacaktı (Kılınçkaya, 2008: 130).

2 Temmuz 1919'da Şam'da toplanan Genel Suriye Kongresi Faysal'ı Suriye'nin, Emir Abdullah'ı da Irak'ın kralı olarak aday göstermişti. Bunu hayata geçirmek imkânı oluşmadı. Bunun üzerine San Remo Konferansı öncesi 1920 Mart ayında Şam'da toplanan yeni bir eşraf kongresi Filistin ve Lübnan'ı da kapsayan büyük Suriye krallığını, başta Faysal olacak şekilde ilan etmişti. Ancak İngiltere ve Fransa bu kararı kabul etmedi. San Remo'da alınan kararlar Filistin ayrılarak, Lübnan ve Suriye Fransa mandasına verildi. Ardından, bölgede Fransızlara karşı mücadelenin başlaması da gerekçe gösterilerek, 90000 Fransız askeri Suriye'ye gönderildi. 1920 Temmuz'unda Şam'a giren Fransız kuvvetleri Faysal'ı görevinden uzaklaştırarak ilanından beş ay sonra bağımsız Suriye devletini sona erdirmiş oldu. Faysal bir sonraki adımda Irak kralı olarak İngilizlerle birlikte hareket etmişti (Yılmaz, 2009: 16-17, 20).

Faysal, Arap milliyetçiliği ekseninde hareket ediyordu. Bütün bu yeni gelişmelerden sonra Arap dünyasının parçalanması ile Türk-Müslüman imparatorluğunun yıkılmasındaki en büyük etkenlerden biri olarak babasının Batı'ya güvenmesinin etkili olduğunu da farkındaydı. Yeni durumda eğer Arap milleti Batılı işgalcilerin etkisiyle bölünürse millî duyguların dini duygulara dönüşmesinin mukadder olacağını İngilizlere hissettirmesi gerektiğine de inanıyordu. Hatta bunu bir tehdit olarak da kullanmaktan yanaydı. Oysa İttihat ve Terakki döneminde Osmanlı'nın Panislamizm propagandasını oldukça ilgisizce karşılamışlardı. İslam birliği mefkûresinden başka

²⁰ 4 Haziran'da İstanbul'a gelen heyet 10 Haziran'da Yafa'ya ulaşmıştı. Heyet 6 hafta çalışmıştı.

bir birleştirici unsurun olmadığına inanmadığını da belirtmişti. Bu nedenledir ki Arap milliyetçiliğine sarılmıştı. Oysa İngilizler eskiden beri Şam, Hums, Hama ve Halep'in batısını Arap olarak saymadıklarını daha önceden Kral Hüseyin'e söylediklerini belirtmiştir. Bunu Faysal'ın da anlamasının sağlanacağını dile getirmişlerdir. Bunlar Londra'ya yeniden çağrılan Faysal'a 19 Eylül 1919 anlatılmıştı. Faysal, Fransızların sömürgecilik düzeninin gerektirdiği yükümlülüklerinin olduğunu, kendilerinin istiklâl istediklerini söylemiş, İngiltere ise (Lloyd George) İngilizlerin her iki tarafa verilmiş sözlerinin olduğunu belirterek, meselenin barış konferansında görüşülmesini tavsiye etmiştir. 29 Eylül'de yapılan bir başka toplantıda savaş sonunda İngiltere'nin, Kafkaslar ve Kuzey Rusya gibi birçok yerden asker çekeceğini, bu nedenle Suriye'de yerlerini Fransızlara bırakacağını bildirince Faysal kendi ölüm fermanlarını dost İngiltere'nin değil milletlerarası bir kurulun vermesinin daha doğru olacağını söyleyerek içinde bulunduğu dramatik durumu adeta dışa yansıtmıştır (Kılınçkaya, 2008: 131-132). Bu süreçten sonra, 1919 Aralık ayı sonlarında Fransa'ya gitmek zorunda kalan Faysal aynı zamanda Paris'te Clemenceau ile görüşmek ve onunla anlaşmak zorunda kalmıştır. Bu durumda, geçmişte yapılanlardan ve kendi ailesinin ayaklanmalara önderlik etmesinden dolayı bir mahcubiyeti de söz konusudur. Daha sonraki yıllarda Faysal, Müslümanların imparatorluğunun (Osmanlı İmparatorluğu) yıkılmasına sebep olmaları nedeniyle Emir'in ailesinin durumunun çok zorlaştığını belirtmiştir (Davışa, 2004: 31).

Faysal, Fransız askeri gemisiyle Beyrut'a döndüğünde hem onun hem de İngiliz ve Fransızların aleyhine faaliyetler çoktan başlamıştı. Ayaklanma ve bağımsızlık çalışmaları hız kazanmıştı. Faysal onlara Fransa ile olan anlaşmayı açıklamaya çalışsa da başarılı olamadı. Radikal genç subaylar ve diğerleri kesin bir karşı duruş sergiliyorlardı. Türklere karşı halkın yönelişi artmaya başlamıştı. Genç Arap kuşağı kırılan gururlarını tamir için bir mücadele içine girmeye kesin kararlıydılar. Faysal'ı da kendileri ile birlikte hareket etmesi konusunda ikna etmeye çalışıyorlardı.

Bu sırada Anadolu'da Batılı işgalcilere karşı bir varlık yokluk mücadelesine girilmişti. Batılı güçlere karşı varlıklarını korumak Türklerin mücadelesinin gayesiydi. Araplar da böyle bir mücadele içine girmeye karar vermişti. Fakat her iki tarafın temel dinamikleri, etki eden unsurları ve mukavemet azmi farklıydı. Yine de her iki kesimin işgalcilere karşı bir bağımsızlık mücadelesine giriştikleri muhakkaktı (Kılınçkaya, 2008: 134).

Şimdi genç Araplar yürünecek yolda bir birliktelik arayışı çerçevesinde 1916 öncesi Türk-Arap konfederasyonu düşüncesine yakın bir noktaya gelmişlerdi. Bunun bir başka anlamı da ümmet dayanışmasının hayata geçirilmesi olarak algılanabilirdi. Zira Arap liderlerin ve böylece Arap milliyetçilerinin Batı'nın diplomasi koridorlarında gördükleri yeni yüzler Osmanlı'nın parçalanmasına giden yolda kendilerini isyana teşvik eden o zamanki batılı yüzlerden oldukça farklıydı. Bunu geç de olsa fark edebilmişlerdi. Bu nedenle iki halk yeniden bir dayanışma içine girmek konusunda ciddi bir gayret içine girmeye başlamışlardı. Bu birliktelikte diplomasinin gereği girişimlerin yanında samimi gayretlerin de olduğunu söylemek mümkündü.

Birinci Dünya Savaşı'nın galip devletleri 1919 başlarında Paris'te yeni dünya düzenine ilişkin önemli bir toplantı yapmıştı. Gerçekte Versailles Anlaşması'yla 28 Haziran 1919'da birçok sorun çözülmüştü. Fakat Doğu Avrupa'da rakip etnik toplulukların ardıl devlet kavgaları, Rusya iç savaşı ve buna müdahaleler, Ortadoğu ve Türk bağımsızlık mücadelesi henüz sonuçlanmamış konular olarak devam ediyordu. Bunlar içinde, Anadolu'da batılı emperyalistlerin ve onların taşeronlarının bölme amacına direnen ve bunu bir bağımsızlık mücadelesine dönüştüren Türklerin gösterdiği direniş sürecin 1920'lere taşınmasına ve hatta 1923'e kadar uzamasına neden olmuştu (Kennedy, 2009: 335).

Galiplerin dayattığı anlaşmaları kabul etmeyerek milliyetçi bir refleksle bağımsızlık hareketi başlatan Anadolu halkı, bu anlamda Ortadoğu halklarına da örnek olmuştu. Batılıların

silahlarıyla Batı'ya karşı direnişin mümkün olduğu görülmüştü. Türklerin direnişinden esinlenerek birçok bağımsızlık mücadelesi başlatılmıştı.²¹ Anadolu'da verilen Milli Mücadele'nin hareket noktasındaki ana unsurlardan biri Türk milliyetçiliği idi. Türk milliyetçiliğinin temelinde önemli kültürel ve sosyal unsurlar vardı. Türk milliyetçiliği, Osmanlı döneminde Türk Ocakları etrafında başlayan ve ırkçı olmamakla birlikte Osmanlı ülkesi içinde yaşaya farklı halkları Türk kabul eden bir anlayıştan hareket ediyordu. Bu anlayış içinde hem manevi kültürü hem de tarihi paylaşan kimselerin oluşturduğu kültürel tanımlama öne çıkıyordu.²² Bunun yanı sıra İttihat ve Terakki'nin Arapları kendilerine yakın tutmak için uyguladıkları Osmanlılık anlayışı da etkili bir yaklaşımdı.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda İngiltere Arap coğrafyasını yönetmekle ilgili temel sorunlarla karşı karşıya kalmıştı. Ortadoğu'da yer alan Arap coğrafyasına yönelik uyguladığı "manda yönetimi" ve kontrolü elinde tutma gayreti yaygın halk direnişleriyle karşılaşmış, bu durumda yeni bir yöntem uygulamaya başlamıştı. Buna göre maliyeti çok yüksek ve sürdürülebilir olmayan eski anlayışın yerine imparatorluk denilen bir ittifak sistemi formüle edilmişti. Bu sisteme göre hem Irak hem de Mısır iç işlerinde sınırlı denilebilecek bağımsızlığa kavuşacaktı. Aynı zamanda ülkelerinde İngiliz üslerinin kurulmasına müsaade edeceklerdi. Ayrıca İngilizler tarafından kabul edilebilir bir dış politika yürütmeyi de kabul edeceklerdi. İngiltere bu şekilde söz konusu ülkeleri doğrudan yönetme masraflarını yüklenmeden gerekli stratejik ihtiyaçlarını karşılamış olacaktı (Cleveland, 2008: 217).

Diğer taraftan Anadolu'da farklı bir süreç yaşanmaktaydı. Yunanlıların Anadolu'ya çıkışıyla başlayan Milli Mücadele'nin genel bir toprak sınırı yoktu. Mücadele mümkün olan en geniş sahada vatan toprağı kurtarmak ülküsüyle yapıyordu. Aynı sıralarda Fransızlara karşı güneyde, Suriye içinde verilen mücadele bu anlamda değerliydi. Her iki mücadele birbirine güç veriyordu (Kayalı, 2003: 229).

Kuzey Suriye'de Fransızlara karşı 1919 sonbaharında düzensiz alayların birleştirilmesiyle başlatılan mücadele ortak bir Arap-Türk direnişi hazırlığı mahiyetindeydi. Bölgede Fransızlar lehine İngilizlerin çekilmesi ve buna duyulan öfkeyle Şam ve Halep'te direniş çabaları hızlanmıştı. Bu direniş Anadolu direnişi ile bir ittifak arayışı eğilimi taşıyordu. Barış görüşmelerinin sürdüğü sıralarda Şam'da kurulan milliyetçi hükümet Türk direniş hareketiyle temas kurarak, Faysal'ın kararsızlığına rağmen, Anadolu ve Suriye ortak eylemi çerçevesinde iki milletli bir devlet kurma temalarında da bulunmuş, buna ilişkin müzakere başlatmışlardı. Bu gelişmeler bölgedeki Batılı güçler tarafından Panislamcı bir hareketin girişimi olarak görülmüş ve endişeyle karşılanmıştı. Arapların ve özellikle Suriye'dekilerin Fransız emellerini fark etmeye başlamaları ve zamanla Filistin'deki Arap Müslümanların da yurtları konusunda endişe verici gelişmeleri görmeleri geçmişte Batılılarla yapılan ortak hareketin pişmanlığını duymalarına neden olmaya başlamıştı. Bu kaygıları ve pişmanlıkları duyanlardan bir kesim de Fransızların Suriye'yi işgaliyle endişe

²¹ Bu anlamda Anadolu hareketinin desteği oldukça anlamlıydı. Fakat Milli Mücadele'nin sonunda kurulacak yeni rejim ve yönünü batıya dönen Cumhuriyet'in Arap dünyasındaki algılanışı yeniden farklılaşmaya başlayacaktı (Lewis, 2009: 433-434).

²² Cumhuriyet döneminde, özellikle 1923'den sonra, 1925 tarihinden itibaren de artarak, millet ve milliyet anlayışı tarihi kökenlerinden ayrılmaya başlamıştı. Yeni tip milliyetçilik Osmanlı'yı yok sayma anlayışına dönüşmüştü. Oysa Mustafa Kemal Paşa daha önceki konuşmalarında Türk milletinin farklı diller konuşsa da ortak inanç ve tarih etrafında bir bütün olarak ele alınması görüşüne sahipti. Misak-ı Milli'de de bu açıklıkla belirtilmişti (Karpas, 2011: 41,46). Elbette bu yeni milliyetçi yaklaşımın, yönünü batıya dönen Cumhuriyet'in toplumsal algılar ve yenileşme sürecinin sekteye uğramamasına dönük kaygılarıyla doğrudan ilgisi olmuştur. Fakat, Mustafa Kemal'in TBMM'nin açılışının ikinci gününde gizli celse oturumunda, Ahvali Dâhilîye Hakkında verdiği beyanatta Turanizm politikasını kendi arzularıyla takip etmek istemediklerine işaretle asıl olarak hududu millî üzerinde ve bu sınırlar dâhilinde mücadele verildiğini söylemişti. Mustafa Kemal'e göre ecnebilerin oldukça çekindikleri İslamiyet politikasının alenen ifade edilmesinden ise mümkün olduğunca sakınarak farklı bir politika yürütülmüştür. Fakat arka planda İslam birliği ve maneviyesinden yararlanmak için gerekli tüm gayretlerin içine girilmiştir (TBMM Gizli Celse Zabıtları/24 Nisan 1336, 1999: 2; <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT01/gcz01001002.pdf>).

duymaya başlayan Iraklı milliyetçilerdi. Onlar da Anadolu ile işbirliğini önemli görüyorlardı (Kayalı, 2003: 230-231).

Anadolu milliyetçileri kendi hedeflerine yönelirken onların başlangıç manifestosu olan Misak-ı Milli, sınırları ve milliyeti belirlenmiş bir anayurt tarifi yapmamıştı. Osmanlı Meclisi'nin kapatılmasının gerekçelerinden biri olan fakat TBMM tarafından da kabul edilen Misak'ın esasları Anadolu hareketinin anti-emperyalist hedefler doğrultusunda hareket etmesine uygundu (Kayalı, 2003: 231). Emperyalist güçlerin işgallerine direnmeye çalışan Suriye ve Irak'taki Arap milliyetçileri de benzer şekilde, lider davranışları ekseninde bir mücadeleye girmişti. Milli Mücadeleciler bu tavrı ve birlikte birçok yan etmeni de dikkate alarak, işbirliğini belli bir seviyede tutmak ve böylece kendi mücadele alanının sınırlarını daha da belirginleştirmek üzere hareket ediyordu.

Faysal, Avrupa'daki son görüşmelerinde İngiliz politikalarını artık anlamış gözüküyordu. Ortadoğu'da İngiliz ve Fransız anlaşması sonucu ortaya çıkan emrivaki durumu kabul etmek ve Fransa ile anlaşmak zorunda kalmıştı. Kendi güvenirliliğini devam ettirmek için yandaşlarına Fransa ile yaptığı anlaşmayı anlatmaya çalıştı. Fakat genç Arap gururu mücadeleden yanaydı. Bu durumda Faysal mevcut radikal eğilimleri dizginleyerek mücadele vermeyi tercih etmek durumunda kalmıştı. Artık manda yönetiminin de mahiyeti çerçevesinde medenileştirilecek bir milletin liderliğini kabul etmenin ötesinde bir çaresi de yoktu. Arap ve Türk kesim Batı'nın çalışmaları sonucu yol ayrımına girmiş, Türkler bunun karşılığında varlıklarını koruma mücadelesine girmişlerdi. Fakat, son çare olarak imparatorluğun varlığını korumak için mücadele eden bir Osmanlı ricaline karşı savaşmak zorunda olmayan Faysal'ın karşısında artık Batılı güçler vardı. Bu durumda Türklerle yakınlaşmayı düşünmek onlara göre en doğru yol gibi gözüküyordu. Fakat Anadolu'da mücadele veren vatanseverlerin Osmanlı'nın içinde bulunduğu son dönemi de düşünerek kendi vatanlarının bağımsızlığını kazanmak konusunda farklı bir gündemleri söz konusuydu (Kılınçkaya, 2008: 133-134).

Genç Araplar geçmişte gidilen yolun yanlışlığının farkındaydılar. Bu nedenle, Türk karşıtı politikalar sonucu ulaşılan menzilde yalnız kalmışlardı. Büyük hayal kırıklığı onları gene geçmişin büyük dayanışması olan İslam birliği düşüncesine yöneltmişti. Mondros Mütarekesi sonrası, 1919 sonuna kadar bölgede gelişen olaylar Arap bağımsızlık hareketleri içinde yer alan Türk aleyhtarı düşüncelerde yumuşama ve hatta tam tersi duyguların oluşmasını sağlamaya başlamıştı. Suriyelilerin herhangi bir ecnebi ülkeyle münasebetlerinin kendilerini esarete mahkûm edeceğini anlamış olmaları onların Anadolu'ya teveccüh etmelerine neden olmuş ve bu amaçla iletişime geçmek istemişlerdi (TBMM Gizli Celse Zabıtları/24 Nisan 1336, 1999: 3; <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT01/gcz01001002.pdf>). Fakat Anadolu liderleri kendi bağımsızlık mücadeleleri gibi tüm milletlerin de aynı şekilde mücadele içinde olmaları gerektiğine dair kanaat içindeydiler. Onların hedefi günün şartları içinde Araplara mümkün olduğu oranda yardımla onların da başarı kazanmalarına katkı vermektir. Bu aynı zamanda Milli Mücadele'nin karşısında yer alan işgalci güçlerin birden çok cephede savaşmak zorunda kalmalarını da sağlamış olacaktı (Kılınçkaya, 2008: 149-151).

Anadolu mücadelesi henüz Sivas Kongresi aşamasındayken Suriye'de İngilizlerle Fransızlar kendi manda yönetimi alanlarına uygun olarak bölgeleri karşılıklı değiştirmekteydiler. Sivas'ta, içlerine Mahzar Müfit, Ahmet Rüstem ve Bekir Sami Bey'in de olduğu Heyet-i Temsiliye üyeleriyle birlikte Mustafa Kemal Paşa'nın George Picot²³ ile yaptıkları görüşmede Picot, Suriye'nin müstemleke olacağını ve Kilikya'nın da buna dâhil edileceğini belirterek orada verilen mücadelenin yapılan kanlı çatışmaların sonlanmasını istemişti. Mustafa Kemal Paşa ve Heyet'in üyeleri mevcut durumu kabul etmediklerini bölge halkına yapılanların reva olmadığını, bölgenin direnişinin gerekçeleri olduğunu belirtmişler ve hatta Rüstem Bey Suriye'den derhal çıkılmasını ve

²³ Fransa'nın o dönemde Suriye ve Ermenistan Yüksek Komiseri. Yerine 21 Kasım 1919'da General Gouraud atanmıştı.

tahliyesini dile getirmişti (Kılınçkaya, 2008: 153; TBMM Gizli Celse Zabıtları/24 Nisan 1336, 1999: 5-6; <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT01/gcz01001002.pdf>).

1 Mayıs 1920 tarihinde TBMM’de yapılan gizli celse toplantısında Mustafa Kemal Fransızlarla bazı görüşmeler olduğunu zemin hazırlanırsa asıl heyetlerin gelebileceğini söylemişti. Fransızlar haklı bir işgalden bahsederken, Ankara bunun haksız bir işgal olduğunu belirtmişti. Beyrut’ta, Irak ve Suriye’yi idare eden General Desperey ile görüşmek üzere -ki o Irak ve Suriye’nin heyet-i umumiyesini idare eder- bir heyet de gönderilmiştir. (TBMM Gizli Celse Zabıtları/1 Mayıs 1336, 1999: 8; <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT01/gcz01001008.pdf>). Arabistan ve Suriye’nin müstakil bir devlet olmasını kabul eden Millî Mücadeleciler ortak bir tavır sergilemişlerdir (TBMM Gizli Celse Zabıtları/ 3 Temmuz 1336, 1999: 72; <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT01/gcz01001026.pdf>).

Mustafa Kemal, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde yapılan gizli oturumlarda Ortadoğu’daki gelişmeler ve Araplarla olan ilişkiler konusunda önemli açıklamalarda bulunmuştur. 9 Mayıs 1920’de yapılan gizli oturum da bunlardan biridir. Mustafa Kemal burada Suriye’deki muhtelif merkezlerden Millî Mücadele kadrolarıyla görüşmek istendiğini, anlaşmaya çalıştıklarını ve bunlardan bazılarıyla da anlaştıklarını belirtir. Emir Faysal’ın da bu yönde hareket ettiğini belirtir. Bir anlaşma imzalama aşamasına²⁴ gelindiğini ve yetki ile kendilerine yeniden başvurulmasını istediklerini, Iraklı Sıtkı Bey in bu anlamda yeniden görüşmek üzere görevli olarak gelmekte olduğunu ifade etmiştir (TBMM Gizli Celse Zabıtları/9 Mayıs 1336, 1999: 24. <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT01/gcz01001013.pdf>).

Suriye’de bulunan İslam Birliği Cemiyeti’nin de İstanbul’un işgaline, Halife’nin tehdit altında olmasına ve Türklerin bağımsızlığının çiğnenmesine karşı duruşlarını belirten mektuplarla Avrupalı güçler protesto edilmiş ve bu amaçla Paris Barış Konferansı’na telgraflar gönderilmiştir. Aynı şekilde Mustafa Kemal de Suriye’de ilgili kişiler aracılığıyla işgalleri reddeden beyannameler dağıtılmasını sağlamıştır (Umar, 2010: 450).

Bölgede gerek Osmanlı Devleti gerekse Anadolu direnişini veren yönetimle işbirliği ve dayanışma isteği ve bu isteğin gerçekleşmesine yönelik gayretler mevcuttu. Genel haberlerde Osmanlı ile ittifaktan, İngilizlere ve Fransızlara karşı bağımsızlık savaşı verildiğinden, hareketi idare edenin Suriye ve Filistin Müdafaa-i Kuvayı Osmaniye²⁵ adındaki heyetin olduğundan bahsedilmeye başlanmıştı (Kılınçkaya, 2008: 157). Bölgede bir Türk sempatizanlığının başladığı muhakkaktı. İngilizler bölgede faaliyet gösteren ve Mustafa Kemal Paşa ile irtibatlı olduğundan şüphelenilen Yasin El-Haşim’i tutuklatmıştı. Yasin El-Haşimi Faysal üzerinde tesir sahibi olan önemli bir askerdi. Bu tutuklama Türk-Arap birliğini engellemeye yönelikti (Kılınçkaya, 2008: 157-158).

Mustafa Kemal, 24 Nisan 1920’de TBMM’nde gerçekleştirilen gizli celsede, bütün gayenin hudud-u millî dâhilinde tüm vatanı elde tutma olduğunu söyler (TBMM Gizli Celse Zabıtları/24 Nisan 1336, 1999: 2; <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT01/gcz01001002.pdf>). Böylece Misak-ı Millî’ye işaret eder (Kılınçkaya, 2008: 158). Bu Misak-ı Millî’nin birinci maddesine²⁶ de

²⁴ Gizli Oturumda belirtildiği gibi anlaşma esasları kaleme alınmış fakat imza vazolunmamıştır (TBMM Gizli Celse Zabıtları/9 Mayıs 1336: 24; <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT01/gcz01001013.pdf>). Konuya ilişkin Hadiye Yılmaz’ın “Mustafa Kemal Paşa- Emir Faysal Anlaşması ve Millî Mücadele Dönemi’nde Suriye ve Irak” adlı makalesinde konunun teferruatlı bir analizi yapılmıştır (Yılmaz, 2014: 290-291, 303-304).

²⁵ Bu heyetin başında Özdemir Bey bulunmaktaydı. Şam, Hama, Halep, Humus, Trablusşam, Kureyta’da şubeler açmış ve önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Bu heyet Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki mücadeleye destek vererek Suriye’de işgalcilerle mücadele etmiştir (Umar, 2010: 448).

²⁶ Misak-ı Millî, madde 1: Devlet-i Osmaniye’nin münhasıran Arab ekseriyetiyle meskun olup 30 Teşrin-i evvel 1918 tarihli Mütarekenin hin-i akidinde muhasım orduların işgali altında kalan aksamının mukadderatı, ahalisinin serbestçe

atıf anlamına gelir. Mustafa Kemal gizli celsedeki beyanatında, İslamlık siyasetini takip etmese de bunu açık bir dayanak olarak kullanmayı, bu anlamda Arap halkların pek büyük bir hataya düştüğünün farkında olduğunu, bunların camiayı Osmaniye dâhilinde olmayı önemsediklerini, bir kısmının hatta istiklâl de gerek olmadığını dile getirdiğini belirtmiştir. Federatif ve konfederatif birliktelikleri dile getirenler olurken, bağımsız olacak ülkelerin bu tür bir çatı altında birlik sağlamalarının önemi belirtiliyordu. Mustafa Kemal ise hâkimiyet-i millîye esaslı çerçevesinde Suriyelilerle her iki kesimin farklı sınırlar içinde olmaları anlayışı çerçevesinde ortak olarak ancak federatif veya konfederatif yöntemle irtibat birlik oluşturulabileceğini belirtmiştir. Bunun Faysal’ı rahatsız ettiğini belirten Mustafa Kemal bunun onu zora sokmuş olacağını bu nedenle de murahhaslarla iletişim kurmaya yöneldiğinin anlaşıldığını belirtmiştir (TBMM Gizli Celse Zabıtları/24 Nisan 1336, 1999, 3; <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT01/gcz01001002.pdf>).

Mustafa Kemal Paşa, Arap halklarıyla 1914 öncesi aynı hudutlar içinde olunmasına rağmen onların bağımsız olmak adına başlatmak niyetinde oldukları harekatta İngiliz ve Fransızların emellerine hizmet edecek şekilde hareket ettiklerini, savaş sonunda Fransız ve İngilizlerin önceden planladıkları üzere Araplara beklentileri dışında davranmalarıyla onların da kendi başlarına bağımsız olmak düşüncesi doğrultusunda Osmanlı camiasına ve dolayısıyla kendilerine yöneldiğini belirtir (TBMM Gizli Celse Zabıtları/24 Nisan 1336, 1999: 2; <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT01/gcz01001002.pdf>). Bir kısmının ise bağımsızlık istemeden doğrudan halife ve padişaha bağlı kalmak istemişlerdir (TBMM Gizli Celse Zabıtları/24 Nisan 1336, 1999: 3; <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT01/gcz01001002.pdf>). Faysal daha önceden planladığı emellerine ulaşamadıktan sonra artık halka göre hareket etmeye başlamış ve o da bu düşünceleri paylaşılanlardan olmuştu. Bu düşünceler daha sonra kararlaştırılacak yeni gelişmelere de açıldı. Konfederasyon düşüncesi içinde Suriye, Irak ve Türkiye’nin istiklâllerini sağlamaya yönelik bir anlayış mevcuttu. Bu 15 Şubat 1920’de Mustafa Kemal Paşa’nın güney bölgesinde yürütülen direnişi yöneten komutanlara gönderdiği telgrafta belirtilmiştir. Bütün bunlar Türk-Arap işbirliği ile Fransız ve İngilizlerin iki cephede mücadele etmelerini sağlamak üzere alınan kararlar olarak gözükiyordu (Kılınçkaya, 2008: 159-160, 162).

Bu dönemde bazı heyetlerin Mustafa Kemal yanlısı kişilerle İstanbul’da görüştüğü, bundan Faysal’ın da haberdar olduğu bilinmektedir. Bu heyetlerden biri²⁷ ve bunlara bağlı olarak hareket eden gerideki birliği, Anadolu mücadelesi ile ittifak içinde olabilecek bir lider düşünmekteydi. Bu zaman zaman dile getiriliyordu. Artık cephe, sınır konuları, ortak ordu komutanlığı ve Avusturya Macaristan sistemi benzeri bir siyasi birlik düşünüldüğü, bunun heyetin dönüşünde sonra Nisan 1920’de Faysal tarafından kabul görmediği zira Faysal’ın artık kral seçildiği ifade edilmiştir. Yeni durumda Faysal’ın Avrupa’dan son dönüşü gibi etkisiz olmadığı belirtilmektedir. Fakat Temmuz ayına gelindiğinde Faysal’ın bu düşünceleri paylaşmakta geç kaldığı görülmüştür.

Zira Faysal, halkın Anadolu’ya teveccühünü ve bazı fiiliyatların da bölgede başlamasıyla bunu suhuletle halledemeyeceğini, müstakil bir devletin Fransızlarca oluşturulamayacağını görürer kendi siyasası açısından kullanmak bakımından para, silah ve güçlerinin olmadığını, bunu Türkiye’nin temini durumunda Fransızları kovmaya girişeceklerini belirterek siyasi bir yaklaşıma girmiştir. Bu yaklaşım nedeniyle Millî Mücadeleciler bunu samimi görmeyerek, siyasi müracaata siyasi bir cevap vermiştir (TBMM Gizli Celse Zabıtları/24 Nisan 1336, 1999: 3; <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT01/gcz01001002.pdf>). Böylece

beyan edecekleri ârâya tevfikân tayin edilmek lazım geleceğinden mezkur hatt-ı mütareke dâhil ve haricinde dinen, ırkan, emelen müttehit ve yekdiğerine karşı hürmet-i mütetekabile ve fedakarlık hissiyatıyla meşhun ve hukuk-ı ırkıye ve içtimaiyeleriyle riayetâr Osmanlı- İslâm ekseriyetiyle meskun bulunan aksamın heyet-i mecmuası hakikaten veya hükmen hiçbir sebebe tefrik kabul etmez bir küldür (Aydın, 2002: 61; Umar, 2010: 446).

²⁷ Heyet, Said Haydar ve Bedî’ Bektaş Bey’den oluşmaktaydı.

hakiki irtibat hükümet aracılığıyla ve siyasi olarak değil Suriye halkı ile yani Suriyelilerle olmuştur (TBMM Gizli Celse Zabıtları/24 Nisan 1336, 1999: 3; <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT01/gcz01001002.pdf>).

Erkan-ı Harbiyeyi Umumiye Vekili ve Edirne Mebusu İsmet Bey (İnönü) 29 Mayıs 1920 tarihli Meclis gizli celsesinde Batılıların sulh anlaşmaları olarak dikte ettiği metinlerin bir milletin bütün mevcudiyetiyle nasıl imha edilebileceğine yönelik çok önemli bir düşüncenin ürünü olduğunu belirtirken, memleket sınırlarının İslam âlemiyle irtibatının da kesildiğini, adeta tecrit edildiğini belirtmiştir. Memleketin her tarafından olduğu gibi güney bölgesinde de İngiliz ve Fransızların Araplarla olan irtibatı kesmiş olduklarını belirtmiştir (TBMM Gizli Celse Zabıtları/29 Mayıs 1336, 1999: 38; <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT01/gcz01001021.pdf>). Buna rağmen mücadele ve işbirliği azami düzeyde sağlanmaya çalışılmıştır.

1920 Ocak ayında Suriye’de milliyetçi arap direnişçiler Faysal’ı sürekli uyararak bağımsızlık mücadelesi içine girmişlerdi. Faysal’ı ise Suriye’yi Batılıların emrine verdiği düşüncesiyle eleştiriyorlardı. Irak işgal edilmişti ve Iraklı genç subaylar İngiltere’ye kızgındı. Onlara göre İngiltere onları Fransa’ya satmıştı. Faysal’ın uzlaşmacı politikası sonuç vermemişti. Bu ortamda Suriye genel kongresi toplanarak 7 Mart’ta Birleşik Suriye Krallığı’nı ilan etmişti. 8 Mart’ta Faysal kral ilan edildi. Emir Abdullah da Irak kralı ilan edilmişti. İngiltere bunu reddetti. Lübnan, 22 Mart’ta, sözde bağımsızlığını ilan ederek, mandayı kabul etmiş ve Fransız mandasına girmişti. 25 Nisan’da Müttefik Yüksek Konseyi San Remo’da toplanarak Irak, Filistin, Suriye ve Lübnan’ı ayrı birimler olarak bölmüştü. Bunları “a tipi mandalar” olarak tanımladı. Irak ve Filistin İngilizlerin, Suriye ve Lübnan Fransızların mandasında, mandater devlet yönetimine alınmışlardı (Kılınçkaya, 2008: 168-169).

Suriye mandası oluşturulunca Fransa’nın işgal ettiği bölgeler içinde olan Urfa, Maraş, Antep ve Çukurova’da direniş başlamıştı (TBMM Gizli Celse Zabıtları/1 Mayıs 1336, 1999: 7; <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT01/gcz01001008.pdf>). Bu bölgeler Misak-ı Millî sınırları dâhilinde olan vilayetlerdi. Buraları Fransa 1919 Kasım’ından itibaren Suriye’ye dâhil olarak kabul ettiği bölgelerden olduğu cihetle işgal etmişti. Suriye’de de yeni durumların ortaya çıkmasıyla Türk kurmay heyeti bunu kendi lehine değerlendirecek bağımsız devletin sınırları içinde bir savunma alanı olarak belirlemiş oldu. Bu amaçla Suriye’deki gelişmelere müdahalenin zaman zaman ve planlı olarak yapılması söz konusu olmaya başlamıştı. Bölge manda yönetimi tarafından işgal edilince Suriye ve Irak’taki güçler Faysal’a karşı bir tavır almaya başlamışlardı. Durum Osmanlı ve Türk düşmanlığından Osmanlı ve Türk taraftarlığına dönüşmüştü. Faysal’ın Suriye krallığına getirilmesi de olumsuz tepkilere neden olmuştu (Kılınçkaya, 2008: 170).

Hem Suriye hem de Türk tarafında mücadele eden ortak güçlerin etkinliği bölgede Tür-Arap işbirliğini artırırken dayanışmanın sahaya yansımada da etkili oluyordu. Mısırlı Şefik Özdemir Bey, Suriye’de Suriye ve Filistin Müdafaayı Kuvayı Osmaniye Cemiyeti eliyle mücadele ederken belli bir dönemden sonra Antep savunmasında bulunmuştu. Özdemir Bey, Millî Mücadele için çok büyük önem arz eden bu müdafaanın komutanlığını Mustafa Kemal Paşa’nın onayıyla üstlenmişti (Kılınçkaya, 2008: 176). Böylece buradaki hareket manevi ve maddi bir güç olmuş ve güney sınırın önemli katkı sağlamıştır (TBMM Gizli Celse Zabıtları/24 Nisan 1336, 1999: 3; <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT01/gcz01001002.pdf>).

Millî Mücadeleciler, Çukurova’da Ermenilere karşı onların hamileri olan Fransızlarla da savaşıyorlardı. Fakat aynı zamanda, belli bir plan dâhilinde Suriye’de Arap milliyetçilerle de temasını devam ettirmiş ve onlara da destek vermişlerdi. Osmanlının himayesinde daha önce çalışmış birçok kişi bölgede millî teşkilatlar kurmaya teşvik edilmiş, bu sayede oluşan kuvvetlerle Suriye’den Güneydoğu’ya uzanan demiryolları tahrip edilerek Fransızların silah ve asker sevki büyük oranda engellenmişti (Dağıstan, 2002: 275-276).

Türk tarafının gerek silah ve cephane gerekse askeri eğitim için Suriye içindeki silahlı milliyetçilere destek verdiğini söylemek mümkündür. Böylece, aynı zamanda, güney cephesinde Fransızlara karşı mücadelede bir aşama kaydetmek imkânı oluşturulabilmiştir. Arap kuvayı milliyesine önemli destekler sağlanmıştır. Özellikle Hacim Paşa²⁸ bu konuda belirgin bir unsur olmuştur. Fransızlara karşı ortak askeri hareketler yapılarak önemli faaliyetlerde bulunulmuştur. Ayrıca bölgede yapılan propagandalarla hem din hem Bolşevik desteği hem de Millî Mücadele'de elde edilen başarılar aktararak, yakın zamanda genel bir taarruzun başlatılacağına ilişkin bilgilendirmelerle ortak bir amaç doğrultusunda işbirliği sağlamaya çalışılmıştır (Kılınçkaya, 2008: 185,189-190; Umar, 2010: 451).

Bölgede verilen mücadelelerde kullanılan bayrakların bir tarafında Türk bayrağı, diğer tarafında da Arap bayrağının olması, bölgedeki ortak hareket ve amaçlar doğrultusunda yapılan birlikteliğin önemli göstergelerinden olmuştur. Çerkez Bedri Bey komutası altında oluşturulan Türk birliği bu anlamda İbrahim Henanu ile birlikte aynı bayrak altında Arap-Türk kardeşliğinin simgesi olarak Fransızlarla mücadeleye girişmiştir (Umar, 2010: 451).

Millî Mücadelecilerin Arap coğrafyasındaki siyasetinde İngilizleri zor duruma sokacak bazı olaylarda söz konusu olmuştur. Irak'ta faaliyetler yapmak ve asıl olarak da Fransızları iki cephede mücadele etmek zorunda bırakmak Kilikya'da başarı elde etmek için önemli bir strateji olarak uygulanmıştır. Iraklılarla irtibat Iraklı vatanseverlerin gayretleriyle olmuştur. Iraklıların genel beklentisi Osmanlı döneminde olduğu gibi eski durumlarının devamından yanaydı. İngilizlerin tavırları onları oldukça huzursuz etmişti (TBMM Gizli Celse Zabıtları/24 Nisan 1336, 1999: 3; <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT01/gcz01001002.pdf>). Mustafa Kemal, Iraklılara da aynı şeyi söylediklerini ve onların kendi gayretleriyle bağımsızlık almalarından sonra birleşmelerine bir mani olmadığını dile getirmiş olduklarını belirtmiştir. Fakat hem Irak'ta hem de Suriye'deki dindaşların kalplerinin Millî Mücadeleciler ile birlikte attığının da farkında olduklarını belirtmiştir (TBMM Gizli Celse Zabıtları/24 Nisan 1336, 1999: 3; <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT01/gcz01001002.pdf>).

Irakta faaliyet gösteren Arap Kuvay-ı Millîye'si İngilizleri bölgeden atmak üzere giriştikleri faaliyetlerde Anadolu'da mücadele eden milliyetçilerin önemli desteklerini görüyorlardı. Özdemir Bey bu amaçla Kerkük, Musul ve Süleymaniye'de faaliyetlerde bulunmak üzere görevlendirilmişti. Bu dönemde Faysal'ın İngiliz yanlısı tutumuna karşı bölgede alternatif bir Arap hükümetinin oluşturulması ve mücadelenin bu şekilde verilmesine yönelik çalışmalar da yapılmıştı. Zira Faysal bölgede Anadolu milliyetçilerine ve Osmanlıya yönelik oluşan teveccühten ve İngilizlere karşı mücadelenin artmasından rahatsız olmuştur. Bunda kendisi için olumsuz bir durum görmüştü. Bu nedenledir ki bölgeyi kontrolde zorlanmaya başlayan İngilizler de bölgedeki aşiretleri parayla kendi tarafına çekme telaşına düşmüştür (Umar, 2010: 453-454,456).

Mustafa Kemal, Musul'da Türk taraftarlığının devamını sağlamak adına bölgeye hem adam hem de para göndererek önemli katkılar yapmış, bölgeden de Millî Mücadelecilerden sürekli destek, personel ve beyanname talepleri gelmiştir (Umar, 2010: 455).

Suriye'de Fransızlara karşı yapılan her tazyik, Türk harici kuvvetlerinin Fransızların arkasında, onları rahatsız edecek şekilde sürekli faal olmasıyla mümkün olabiliyordu. Fevzi Paşa'nın belirttiği bu durum da Suriye ve Türkiye güney sınırında önemli bir işbirliği yapıldığını göstermesi bakımından önemlidir (Kılınçkaya, 2008: 192-193).

Sonuç

Türkler ve Araplar milliyetçilik hareketleri sonucu belli bir noktada ayrılmaya başladıkları, birçok dış etkenin yanı sıra milliyetçi hareketlerin de etkisiyle adeta koptukları bir süreçten geçmişlerdir. Birinci Dünya Savaşı'nın bittiği ve Batılılara karşı bağımsızlık mücadelelerinin

²⁸ Hacim Paşa önemli aşiret reislerinden biri olarak Mustafa Kemal Paşa ile yakın ilişki içine girmiştir.

başladığı bir bölge olarak Ortadoğu bu gelişmelere şahitlik etmiştir. Bu bakımdan sözkonusu dönem tarihte yer tutan önemli gelişmelerden biri olarak öne çıkmıştır. Bu bakımdan gerek Arap milliyetçiliği ekseninde Osmanlıya karşı oluşan bağımsızlık hareketleri, gerekse Osmanlı'nın yıkılışına etki eden unsurlardan biri olarak Batılı güçlerle işbirliği yapan yerel liderlerin tutumları bölge tarihinin önemli kilometre taşlarından olmuştur. Yine aynı bölgede halkın, yerel liderlere rağmen Osmanlıya karşı duydukları bağlılık hissi ve Birinci Dünya Savaşı sonunda yıkılan devletin yerine Millî Mücadeleye girişen Türk halkının yanında olduğuna dair girişimler bölgenin karışık mozağine yeni bir bakışı zorunlu kılmıştır. Arap bağımsızlık hareketinin yerel temsilcilerinin Batılı işgal güçleriyle yaptıkları işbirliğine rağmen halkın yıkılma sürecine kadar Osmanlıya bağlılıklarını gösterdikleri yaklaşımları tarihte yerini alan önemli bir tutum olarak öne çıkmıştır.

Ortadoğu'nun Osmanlı egemenliğinden çıkmasında birçok iç ve dış etken söz konusu olmuştur. Fakat bununla birlikte, asıl olarak Batılı güçlerin Ortadoğu'ya egemen olma girişimlerinin de etkisiyle, hız kazanan Arap milliyetçiliğinin bunda önemli bir yerinin olduğu muhakkaktır. Arap milliyetçiliğini ortaya çıkaran unsurlar ve bu unsurların etkisiyle oluşan gelişmeler bölgenin kaderini büyük oranda değiştirmiştir. Bu bakımdan, Arap milliyetçiliğini anlamak, Osmanlı yönetimi altında bulunan bölge halklarını analiz etmek ve bu sürecin sonunda Osmanlı'nın yıkılışına Arap milliyetçiliğinin etkisini değerlendirmek önemli olmuştur. Osmanlı Devleti'nin yıkılması ile aynı dönemde Anadolu'da ortaya çıkan Millî Direniş Hareketi'ni ve bu hareketle Arap halkı ve milliyetçiliği arasındaki ilişkiyi doğru anlamak gerekir. Bölgede bu milliyetçiliğin, aynı dönemde Anadolu'da yükselen, Türk milliyetçiliğine etkisini tahlil etmek veya ondan etkilenmesi sonucu, belki de en önemlisi olarak, her iki milliyetçi cephenin etkileşimini ortaya koymak süreci anlamak bakımından önemli olmuştur.

Temelde Ortadoğu'da oluşan milliyetçiliğin çevresel etkileri ve bu milliyetçi hareketlerden Arap milliyetçiliği ile Türk Milliyetçiliğinin ayrışma ve birleşme noktaları Ortadoğu'nun yeni dönemdeki kaderini büyük oranda etkilemiştir. Buna bağlı olarak da hem bölgedeki güçlerin kendi aralarında hem de bölgeye dışarıdan gelen ve buraya belli bir düzen vererek yönetmeye çalışan Batılı güçler arasında önemli bir denge süreci yaşanmıştır. Bölgesel güçlerin kendi inisiyatifleriyle yapabilecekleri birçok etkileşim ve ortak hareket edebilme kabiliyeti, Birinci Dünya Savaşı'nın galibi olarak burada bulunan ülkelerin engellemeleri ve çeşitli planlarıyla olumsuz sonuçlanmıştır. Bölgenin kendi içinde ayrışması, bölgesel güçlerin bağımsız kararlarla gerçekleştirebildikleri bir durum olmamıştır. Batılıların bölge üzerinde yaptıkları planlamalar göstermiştir ki, işgalci güçlerin ortak amaç olarak bölgeyi kendi istekleri doğrultusunda, ikili gizli anlaşmalar vasıtasıyla ve ortak çıkarlarına uygun yöneterek, hatta işgal yoluyla bölgeyi kendi egemenliklerinde tutarak yeni bir Ortadoğu oluşturma niyetleri söz konusu olmuştur. Bunu yaparken de bölgedeki yerel liderler çeşitli vaatlerle etki altına alınarak Osmanlı'ya karşı başkaldırıda bulunmaları sağlanmıştır.

Bu yeni Ortadoğu yapısı içinde kendilerine vaat edilenlerin gerçekleşmediği kanaatiyle bölgesel liderler önemli bir belirsizliğin içine düşmüşler ve Arap milliyetçiliğini etkili bir birleştirici unsur olarak, öncekinden farklı bir yönde, yeniden kullanmak istemişlerdir. Bunun sonucu olarak da Osmanlıya karşı yapılan başkaldırı sonrası elde edemeyeceklerini gördükleri ve Batılı güçlerce adeta kandırılmış oldukları kanaatiyle, Anadolu'da yükselen Türk milliyetçi hareketiyle yakın temas kurmak, gerekirse birlikte hareket etmek veya en azından birçok ortak teşebbüsle geleceği kurgulamak yeni hareket noktaları olmuştur.

Arap milliyetçiliği, Osmanlı devleti içinde çok daha önceki zamanlarda oluşan ve Arap Milliyetçi Cemiyetleri eliyle Osmanlı coğrafyasına yayılan bir özellik göstermiştir. Bu bakımdan Osmanlı devletine karşı harekete geçen isyancı grupları da etkileyen bu milliyetçi kesimin Osmanlıdan ayrı bir birlik kurmak, Arap devleti oluşturmak düşüncesi olsa da bunun çok sınırlı bir kesim tarafından hedeflendiğini söylemek mümkündür.

Ortadoğu, sahip olduğu stratejik önemi bakımından Osmanlı Devleti döneminde olduğu kadar, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti döneminde de tarihi, coğrafi, siyasi, sosyal ve ekonomik

açılardan önemli bir bölge olarak görülmüştür. Bu yönüyle Ortadoğu, Osmanlı Devleti'nin yıkılma sürecinde ve özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda, hem Fransız ve İngiliz yönetimleri hem de Suriye'nin o günkü temsilcileri tarafından kontrol edilmeye çalışılan bir bölge olmuştur. Özellikle Fransa, Ortadoğu'daki egemenliğini pekiştirmek ve diğer sahalara daha kolay müdahale edebilmek için bugünkü Ortadoğu sahasının özellikle batı kesimlerini, Hatta içinde Hatay'da olmak üzere Kilikya bölgesini elinde bulundurmaya önemli görmüştür. Bütün bu yaklaşımların bir sonucu olarak, hem Türk Millî Mücadelesi, hem Arap milliyetçiliği ekseninde oluşan halk hareketleri hem de her ikisinin etkilendiği dış güçler bloğunun duruşu bu süreci etkileyen unsurlar olmuştur. Bunun sonucunda bazı hareketler başarıya ulaşmış, bazıları da başarısız kalmıştır.

Osmanlı Devleti'nin içinde yer alan Arap halkın gerek Osmanlıya bağlı kesimi gerekse zaman zaman kendi otoriteleri, çıkarları veya hevesleri çerçevesinde hareket eden yerel liderleri Osmanlı içindeki milliyetçi Arap hareketlerinin belirleyici unsurları olmuştur. Bunlar içinde özellikle Osmanlı Devleti'nin yıkılışına etki eden Arap isyanının başında bulunan liderler temelde Osmanlıya bağlı kimlikleri ile uzun süre bu bağlılıklarını, belirli imtiyazlar dâhilinde devam ettirmişlerdi. Fakat zamanla değişen konjonktür, Batılı güçlerin etkisi ve Osmanlı içindeki bazı uygulamalar onların önce bağımsız olma ardından da bu amaç uğrunda Osmanlıya karşı Batılı güçlerle işbirliği içinde bulunmalarına neden olmuştu. Millî Mücadele döneminde ise bunlar yapılan bu hatalı işbirliklerini telafi etmek istemişler, bunu da Türkler ve Osmanlı ile bir arada ve işbirliği içinde olmak isteyen halkın istekleri doğrultusunda yapmayı tercih etmişlerdi. Bu hem Arap milliyetçilerinin yönelimine etki etmiş hem de Türklerin Araplarla ortak hareket ederek Türk Millî Mücadelesi'nde Batılı güçlere karşı önemli bir katkı sağlamıştır.

Arap milliyetçiliğinin Osmanlı Devleti'nin yıkılışına etkisinin yadsınamaz derecede büyük olduğu artık kesin olarak görülmektedir. Batılı güçlerin Doğu Cephesi'nde başarı kazanmak, Ortadoğu'ya hâkim olmak ve gelecek planlarına uygun olarak ticaret yollarını güvenliğe almak adına başlattıkları Ortadoğu sömürge hareketi bir noktada başarıya ulaşmış, Osmanlı parçalanmış, Ortadoğu'daki liderler Arap milliyetçiliği etrafında toplanmak amacıyla Osmanlıya saldırmışsa da sonuçta bir Arap devletin kurulması sağlanamamış ve böylece Araplar Batılı güçlerin kendilerine vaat ettiklerinin çok ötesinde bir durumla karşı karşıya kalmışlardır. Bunun sonunda, Anadolu'da ortaya çıkan bağımsızlık savaşını örnek almak, buna yakın durmak, gerekirse işbirliği yapmak ve sonunda gerek birlikte, gerek federasyon şeklinde, gerekse ayrı fakat ortak hareket esasına dayalı bir siyaset geliştirmek amacıyla araya girmişlerdir. Bunda başarılı olunup olunamayacağına Anadolu'da bağımsızlık mücadelesi veren Millî Mücadelecilerin tavrı ve gelişen uluslararası konjonktürün durumu etki etmiş, yapılan tüm olumlu faaliyetler ve verilen desteklere rağmen Araplar manda yönetimine boyun eğerek varlıklarını devam ettirmişlerdir.

Yaşanan bu tarihsel süreci analiz etmiş olarak bugünün Ortadoğu'sunda Arap halkı ve liderlerinin durumunu anlamak ve böylece güncel gelişmeleri ve uygulanan siyaseti kavramak daha da kolaylaşacaktır. Bunun sonucunda da liderlerin ve halkın yaklaşımları çerçevesinde Türk-Arap ilişkilerini değerlendirmek daha sağlıklı sonuçlara ulaşmaya katkı verecektir. Böylece, birçok önyargının da ortadan kalkmasına imkân sağlanacaktır.

Kaynakça

- Arı, T. (2008). *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, MKM Yayıncılık.
- Aydın, M. (2002). Yeni Türk Devleti ve Misak-ı Millî. *Türkler*, C. 16, Ed.: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, s. 57-70.
- Cleveland, W. L. (2008). *Modern Ortadoğu Tarihi*. Çev.: Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı.
- Dağıstan, A. (2002). Millî Mücadele'de Türk-Fransız İlişkileri (1918-1921). *Türkler*, C. 16, Ed.: Hasa Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, 272-277.

- Daviş, A. (2004). *Arap Milliyetçiliği: Zaferden Umutsuzluğa*. Çev.: Lütfi Yalçın, Literatür Yayınları.
- Duman, S. (2010). *Modern Ortadoğu'nun Oluşumu*. Doğu Kütüphanesi.
- Fromkin, D. (1993). *Barışa Son Veren Barış: Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922*. Çev.: Mehmet Harmancı, Sabah Yayınları.
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/“Vehhâbilik”>, 01.03.2020.
- <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT01/gcz01001002.pdf>, 05.03.2020.
- <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT01/gcz01001008.pdf>, 18.03.2020.
- <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT01/gcz01001013.pdf>, 03.04.2020.
- <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT01/gcz01001021.pdf>, 15.04.2020.
- <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT01/gcz01001026.pdf>, 23.04.2020.
- Karpat, K. H. (2011). *Osmanlı'dan Günümüze Ortadoğu'da Millet, Milliyet, Milliyetçilik*, Timaş Yayınları.
- Kayalı, H. (2003). *Jön Türkler ve Araplar: Osmanlı İmparatorluğu'nda Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918)*. Çev.: Türkan Yöney, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kennedy, P. (2009). *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, Çev.: Birtane Karanakçı, Türkiye İşBankası.
- Keskin, Ö. A. (2014). Osmanlı İmparatorluğu'nun Yıkılmasına Etkisi Bakımından Orta Doğu'da Milliyetçi Temel Dinamiklerin Harekete Geçmesi ve Bunun Oluşmasında İttihat ve Terakki'nin Rolü. *Uluslar Arası I. Ortadoğu Sempozyumu Bildirileri*, C.II, Ed.: Şamil Öçal, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, s. 295-318.
- Keskin, Ö. A. (2020). Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Kuruluşuna Giden Süreçte Dünya, Güç Dengeleri ve Siyasi Durum. *Yeni Türkiye*, TBMM'nin Yüzüncü Yılı Özel Sayısı-I, Yıl 26 Sayı 111 Ocak-Şubat 2020, s. 252-265.
- Kılınçkaya, M. D. (2008). *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye*, Atatürk Araştırma Merkezi.
- Lapidus, I. M. (2013). *İslam Toplamları Tarihi*. C.1, Çev.: Yasin Aktay, İletişim.
- Lewis, B. (2009). *Ortadoğu: İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi*. Çev.: Selen Y. Kölay, Arkadaş.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları* (1999). C.I. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Umar, Ö. O. (2010). Millî Mücadele Dönemi Atatürk'ün Ortadoğu Politikası. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(1), s. 443-470. (<http://web.firat.edu.tr/sosyalbil/dergi/arsiv/cilt20/say1/443-470.pdf>)
- Yılmaz, H. (2014). Mustafa Kemal Paşa-Emir Faysal Anlaşması ve Millî Mücadele Döneminde Suriye ve Irak. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 10(20), s. 289-306. (http://www.ctad.hacettepe.edu.tr/10_20/4.pdf).
- Yılmaz, T. (2009). *Uluslararası Politikada Ortadoğu*, Barış Platin Yayınevi.